

QACCESSA QABIYYEE KITAABILEE BARATAA KUTAA

9^{FFAA}FI 10^{FFAA}

BIRRAATUU TARREESSAA

**WARAAQORNNOO DIGIRII LAMMAFFAA(MA) AFAANOROO
BARSISUUF GAMISAAN GUUTTACHUUFQOPHAA'E**

**MUUMMEE AFAAN OROMOO,OG BARRUUF FOOKLOORII
KOLLEEJJII NAMOOMAA, QO'ANNAA AFAANOTAA,JOORN
AALIZIMII FI QUUNNAMTHII YUNIVAADDIS ABABAA**

HAGAYA, 2010/ 2018

ADDISABABAA

**QAACCESSA QABIYYEE KITAABILEE BARATAA KUTAA
9FFAA FI10FFAA**

BIRRAATUU TARREESSAA

MAQAA GORSAA:TOLAMARAM FUF(AA)(PhD)

**WARAQAA QORANNOO DIGIRII
LAMMAFFAA(MA)AFAANOROMOO BARSII SUUF
GAMISAAN GUUTTACHUUF**

QOPHAA'EE

**MUUMMEEAFAAN OROMOO,OG BARRUU FI FOOKLOORII
KOLLEEJJIINAMOOMAA,QO'ANNO AFAANOTAA,JOORNAA
LIZIMII FI QUUNNAMTII YUUNIVARSITII ADDIS ABABAA**

HAGAYYA,2010/18

Addis Ababaa

Yuunivarsiitii Finfinnee

Dhaabbata Duraatiin Booddee

Waraqaa qorannoo ulaagaa digirii lammaffaa (MA)Afaan oromoo fi og barruu gamisaa guuttachuuf Birraatuu Tarreessaa tiin Mata duree:Qaaccessa Qabiyyee kitaaba barataa kutaa 9 fi 10 jedhu irratti qophaa'ee sadarkaa qorannoo yuuniveristii Addis Ababaa guutee kan dhiyaate ta'uu ni mirkaneessina.

Koree qoraa qormaataa.

Qora alaa_____mallattoo_____guyyaa_____

Qoraa keessaa_____mallattoo_____guyyaa_____

Gorsaa_____mallattoo_____guyyaa_____

Itti gaafatamaa muummee ykn Qindeessaa sagantaa digirii lammaffaa(MA)

Axareeraa

Kaayyoon qorannoo kanaa qophiikitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo kutaa 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} qaaccessuudha. Ka'umsi qorannichaa kitaaba barataa kutaa 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} keessatti hanqinaa isaan qaban adda baasuudha. Galma ga'insa kaayyoo qorannoo kanaatiif sakatta'insa kitaabni barataa kutaa 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} akkasumasbargaaffii básiisan kutaalee kanneen barsiisonni irraa odeeffannoon walitti qabameera .Ragaan argame ammoo malaqorannoo akkamtaafi ammamtaa wal makaa(mala makoo) qaaceffamee ibsamee jira.Ragaan sakatta'insa kitaabaa irraa argame mala akkamtaatiin kan ibsame yoo ta'u, ragaan bargaaffii barsiisot irraa funaaname ammoo mala ammamtaan qaaceffamee jira.Ragaan mala akkamtaa hordufuun funaaname mala qorannoo akkamtaan kan ibsame yammuu ta'u,ragaan mala ammamtaan argame ammoo jalqabarratti barsiisonni bargaaffii tokkoof deebii walfakkaatu kennan adda bahanii erga lakka'amanii booda dhibbeentaan gabatee keessa ka'amanii ibsii fi hiikni ga'aan itti kennamee jira.Ragaalee kana irraa waan hubatamu dhiyaannaa qabiyyee KBAO kutaa 9 fi 10 adda bahan hanqina qabaachuu isaaniti.Haqinoonni adda bahanis qabiyyeen irra deddbii ta'u,sadarkaafi umurii barattootaa waliin deemuu dhabuu,qabiyyeen akkaataa walitti fufiinsa qabanii qindoomina dhabuu,dandeettiifi hubannoo barattootaa cimsuurratti hanqina qabaachuu hubatameera.Kanaafuu qopheessitoonni sirna barnootaafi kitaabilee kanneeniif qaamni dhimmi chi ilaallatu hundaa dhiyaannaan qabiyyee KBAO kutaa 9 fi 10 ga'oofi hawwatoo ta'anii haala walitti fufiinsa qabuun sadarkaa barattootaa wajjin walgituu akka dana'anitti foyyessuun hojjechuun dhimma barbaachisaa ta'a.

Galata

Waan hunda dura waaqayyoo isa gaarummaa isaatiin nagaa naafa kennee geggeesse har'aa naga'eef galanni guddaan haata'u.

Itti aansuun nuffii tokko malee gorsaa fi deggersa barbaachisaa hundaa naaf gochuun fiixaan ba'iinsa qorannoo kanaaf kan naa wajjin dadhaban gorsaa koo Dr .Tolamaram Fufaa akkasum Yuunivesitii Addis Ababaa tajaajila adda addaa waan naa godheef baayyeen galateeffadha.

Haala mijataa hin taanee keessatti utuu ofii hin baratin na barsiisanii bakkan har'a ga'e kanaaf bu'uura kan naaf ta'an maatii koofis galanni koo guddaadha .Fiixan ba'iinsa qorannichaatiif gorsaa fi jajjabina kan naa kennaa turte haadha warraa koofi ijoollee koof galanni dachaadh .Kana malees.odeeffannoo naa kennuun kan na gargaaraa ture barsiisaa Garomaa Taasisaaf galanni koo guddaadha.

Jechoota Gabaajee

Gabaaje

Ibsa

KB-----Kitaaba Barataa

QB----- Qajeelcha barsiisaa

KBAO-----Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo

Baafata

Qabiyyee

Fuula

<i>Axareeraa</i>	i
<i>Galata</i>	ii
Jechoota Gabaajee.....	iii
Boqonnaa Tokko: Seensa.....	1
1.1 Ariirrata Qorannichaa.....	1
1.2 Ka’umsa Qorannichaa	3
1.3. Kaayyoo Qorannichaa	4
1.4. Faayidaa Qorannichaa	4
1.5. Daangaa Qorannichaa	4
1.6. Hanqina Qorannichaa.....	5
1.7. Qindaa’ina Qorannichaa.....	5
Boqonnaa Lama: Sakatta’aa Barruu	7
2.1 Seensa.....	7
2.2 Gahee Qopheessitoota Qabiyyee Barnoota Afaanii	7
2.3 Qindoomina Qabiyyee Kitaabilee Barnootaa.....	8
2.4. Barbaachisummaa qindoomina Qabiyyee Kitaabilee Barnootaa	9
2.5 Barnoota Afaanii keessatti faayidaa Kitaaba barnootaa.....	9
2.6 Qajeelfama madaallii meeshaalee barnootaa	11
2.6.1 Meeshaalee barnootaa kaayyoofi galma kahameen walsimsiisu.....	11
2.6.2 Meeshaaleen barnoota beekumsa haaraa kan dabaluu ta’u qaba.....	11
2.6.3 Fedhii barattootaa yaadaan qabuu	11
2.7 Ulaagaalee Filannoo Meeshaalee Sirna Barnootaa	12
2.8 Ulaagaalee kitaaba barataa tokko ittiin madaalu.....	13
2.9 Barbaachisummaa madaallii Meeshaa Barnootaa Afaanii.....	15
2.10. Gosoota Madaalli	15
2.10.1. Madaallii alaa	15
2.10 .2. Madaallii Keessaa.....	16

2.11. Ulaagaa Filannoo kitaaba barnootaa gaarii	17
2.12 Amaloota Gilgaala Gaarii.....	18
2.13 Sakatta’a Qorannoo walfakkii.....	19
Boqonnaa Sadii: Saxaxaa fiMala Qorannichaa.....	21
3.1 Saxaxa Qorannichaa.....	21
3.2 Madda Ragaa.....	21
3.3 Mala iddattoo.....	22
3.4 Mala filannoo iddattoo	22
3.4.1 Kitaaba barataa	22
3.4.2 Qajeelcha barsiisaa	23
3.4.3 Kutaa.....	23
3.4.4 Barsiisota	24
3.5 Meeshaalee Funaansa Odeeffannoo	24
3.5.1 Sakatta’a Dookmentii	25
3.5.2. Bar Gaaffii barsiisotaa	26
3.6 Adeemsa Ragaa walitti qabu	26
3.7 Mala qaaccessa Odeeffannoo	27
BoqonnaaAfur: Dhiyeessii Fi Xiinxala Ragaa.....	28
4.1 Seensa.....	28
4.2 Qabiyyee Irra deddeebii ta’an:	28
4.3. Qabiyyee qindoomina hinqabne ykn salphaarra gara cimaatti hinqindooofne.	33
4.4Qabiyyee sadarkaa fi umurii barattootaa waliin hin deemne	37
4.5 Qaaccessa Bargaaffii barsiisotaa.....	40
4.6 Qindoomina dhabuu qabiyyeef sababa kan taa’an.....	41
4.7 Kitaabni barnoota Afaan Oromoo kutaa 9fi 10 keessatti qabiyyeen dhiyaatan hundi xiyyeeffannoon qopha’anii jiru?	42
4.8 Gaaffiin araffaa ammo sababa qabiyyeen xiyyeeffannoo dhabeef tarreessi kan jedhuufi gaaffiin shanaffaa ammoo hanqinaalee kan biroo ibsi kan jedhuudha.....	42
4.9 Qabiyyee kitaabilee keessa sakatta’ame	43
4.10 Sakatta’insa kitaaba barataa kutaa salgaffaa	44

4.11 Sakatta'insa kitaaba barataa kutaa kurnaffaa	44
4.12 Sakatta'insa Qajeelcha barsiisaa kutaa salgaaffaafi kurnaffaa	45
4.13 Haala Ga'umsa qabiyyee barnootaa kitaabilee kanneen keessatti	45
Boqonnaa Shan CuunfaaFi Yaboo.....	50
5.1 Seensa.....	50
5.2. Cuunfaa	50
5.3 Yaboo	52
Wabilee	
Dabalee	

Baafata Gebateewwanii

Qabiyye

Fuula

Gabatee 1 Irra deddbii qabiyyeewwan gilgaalota kitaaba afaan oromoo kutaa 9ffaa fi 10ffaa.....	28
Gabatee 2 Qabiyyeewwan qindoomina hinqabne kitaaba barataa afaan oromoo kutaa 9ffaa fi 10ffaa	33
Gabatee 3Qabiyyeewwan sadarkaa fidandeettii baratattootaa waliin hindeemnekitaaba barataa afaan oromoo kutaa 9 fi 10ffaa	37
Gabatee 4ffaa Qabiyyeewwan kitaaba barataa keessatti kindoomina hinqabne.....	41
Gabatee 5ffaa Sababa qindoomina dhabuu qabiyyee	41
Gabatee 6ffaa Qabiyyeewwan kitaaba barataa keessatti qindoomina hinqabne.....	42

Boqonnaa Tokko: Seensa

1.1 Ariirrata Qorannichaa

Boqonnaa kana jalatti Qaaccessa Qabiyyee kitaabalee barnoota afaan Oromoo kutaa 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} bara 2005 qophaa'anii hojiirra oolaa jiranirratti kan xiyyeeffatu yoo tahu, qabiyyeewwan achikeessatti argamanis ariirrannaa qorannichaa, k'ahumsa qorannichaa, faayidaa qorannichaa, dan gaafi qindaahina qorannichaa walduraa duubaan keessatti dhiyatani jiru.

Adeemsa baruu barsiisuu afaanii keessattisagantaa barnoota afaan tokkoof, dhiyaannaan qabiyyee kitaaba barnoota iddoo guddaa qaba. kitaabni barnootaa gosa barnoota tokko qofa qabatee tooftaadhaan kan sadarkeeffamu, sadarkaa barnoota tokkootti itti fayyadamuuf kan qopha'uufi sagantaa barnoota tokkoof meeshaa barnoota isa bu'uraati. kitaabni barataa qabiyyee mija'aa kan qabu, tooftaa ykn dhiyaannaa baruu barsiisuu waliin kan deemu, sirriitti kan qinda'ee barattoota kan kakaasuufi barsiisaan ballisee kan dhiyeessu ta'uu qaba.

Kana malees faayidaan kitaaba barataa adeemsa baruufi barsiisuu keessatti qabu barattoonni akka dandeettii isaaniittii akka barataniif carraa kan kennu, barattoonni waan daree keessatti baratan irra deebi'anii akka sakatta'an kan gargaaru, waan yaadatan mirkaneeffachuuf kan gargaaru fi kkf.. Kana malees Kitaabni barnootaa qophaa'uu sadarkaa barataan kan walsimatu barattoota kan hawwatuufi qabiyyeen isaa barattoota mariisisuuf kan mijatu, akkasumas irra deddeebii kan hinqabneefi kan barattoota xinxalsiisu ta'uu qaba.

Kitaabni qophaa'uu kan barattoota daree barnootaa keessatti waliin mari'achiisaa ykn haasaa akka baratan kan taasisu yoo ta'e gaariidha. kunis karaa kallattii fi al kallattiin ta'uu danda'a (Harmer 1987). Kana jechuun qabiyyeen barnootaa qophaa'u kan ibsi barattootaaf kallattiin irratti kennamuufi fayyadamaa ykn galumsa keessa akka barataniif kan qophaa'u ta'uu qaba. Adeemsa

baruu barsiisuu qabiyyee barnootaa keessatti akkaataa meeshaaleen barnootaafi malleen qabiyye en barnootaa ittiin dhiyaatan ittiin galmaga'anbeekuun barbaachisaadha.

Qabiyyeen barnoota tokkoo yammuu barnootaaf wixineeffamu wantoonni ilaacha keessa galan sadarkaa barattoonni irra jiran, qabiyyeen barnootaa sadarkaa barattoonni irra jiraniin akaakuu

qabiyyee barnootaa dhiyaatu sana keessatti hammatamuu fi kaayyoo baratamuuf beekuun murte ssaadha (Mc Donough and Shawa, 1993).

Adeemsa baruu barsiisuu fiixaan bahuuf meeshaaleen barnootaa gahee olaanaa qabu. Gaheen isaanis, namni tokko afaan akka beeku taasisa. Namni tokko immoo afaan ni beeka kan jennuun wantoota lama ilaaluudhaan. Isaanis: dandeettiiwwan afaanii (language skills) fi beekumsaafaanii (language knowledge) dha. Dandeettiiwwan afaanii isaan bu'uuraa kanjedhaman dhaggeeffachuu, dubbachuu, dubbisuufi barreessuu yommuu ta'an, dandeettiiwwan kunneen baruufi barachuu dhaan kanargamaniidh. Dubbachuufi dhaggeeffachuun dandeettiiwwan naannoorra baruunargannu yoo ta'an, dubbisuufi barreessuun immoo mana barumsaarraa barachuun dandeettiiwwan argamaniidha.

Kanaafuu meeshaaleen barnootaa kanneen sirna barnootaa keessatti hammatamanii qophaa'an kanneen akka silabasii, kitaaba barataafiqajeelchi barsiisa akkasumas galmeewwan jechoota sadarkaa adda addaatiin argaman namni tokko beekumsas ta'ee dandeettiiwwan afaanii kanneen dagaagfachuuf tumsi isaan qaban laafaa akka hin taane hayyoonni ni ibsu. Dabalataanis adeemsa baruufi barsiisuu afaanii keessatti dandeettiiwwan afaanii afranuu hariiroo cimaa waliin qabu. Yaadakana ilaalchisee, Beekaan. (2015), hayyoota (Anderson and Lynch, 1988) waabeffachuun akka ibsuutti, "dandeettiiwwan afaanii hundi isaanii kan walqabatan, tokko kan biroottiif ka'uumsa yookiin bu'ura ta'ee kan tajaajiluudha. Haata'u malee, dandeettiin dhaggeeffachuu kan biroo caalaa dandeettiiwwan dubbachuufi dubbisuu wajjin hariiroo cimaa qaba. dandeettiiwwan dhaggeeffachuufi dubbachuu yeroo baayyee kan addaan hin baane tokko isa biro kan deeggaruufi kan jajjabeessuudha." jedhee ibsa

Kaayyoon barnoota Afaanii inni guddaan akka walii galaatti barattoonni Afaan baratan sanaan hojjechuu akka danda'aniifi ogummawwan afaanii horachuudha. Xiyyeeffannaan barnootaafaanii meeshaalee gahumsaa gonfachuun, walqunnamtii barnoota Afaanii fijireenya hawaasummaa garaa garaa keessatti akka itti fayyadaman haala mijeessa. Kaayyoo kana galmaan gahuuf tattaanffii tasifame keessa tokko qophii kitaabilee barnootaati.. Afaan Oromoos yeroo ammaa akka gosa barnoota tokkootti kan baratamu qofa osoo hin taanee afaan barnootaas waan ta'eef qabiyyee gosa barnoota biroo hubachuufis afaan Oromoo gadi fageenyaan beekuun barbaachisaa ta'a. Fedhii barataa kan kakaasuu fi dandeettii barataa kallattiidhaan ballisuu kandanda'uun qopha'uu qaba. Gama biroottiin gaheen kitaaba barataa barsiisota muuxannoo hin qabneefi haala isaan karooraafatanii ittiin barsiisan qajeelchuuf kan gargaaruuta'uu qaba. (Richards 2001)

Kanaafuu, Kitaabileen barnoota qophaan kun akkaataa qindoomina qabiyyee isaanitti adda baahanii dhiyaachuu qabu.

1.2 Ka'umsa Qorannichaa

Afaan Oromoos Afaan barnootaa fi barnoota Afaanii ta'uun isaa dhiyoodha .kanarraa ka'e Kitaabni barnoota hanga ammaatti maxxanfamaa jiran bu'uura buusuurratti ga'ee gudda kan qaban ta'ullee,hanqinoota tokko tokko qabaachuun isaanii hin oolu. (Kidaanee 2015).Dassee (1988) wabeeffachuun akka ibsetti,kitaabni barnoota afaanii hanqina qabaachuun isaanii waan hinoolleefhanqinoonni mullatan ammo sakkatta'amanii ilaalamuun foyya'aa deemuu qabu Kitaabileen barnoota afaanii yeroo adda addaatti qopha'an ija ogummaatiin ilaalamanii madaaluu n kanneen fooyya'uu qaban akka foyya'an taasisaa deemuun barbaachisaa ta'a jechuudha.

Qorataan kunis Afaan Oromoo yeroo dheeraa barsiisuun muuxannoo isaarraa ka'uun manneen barnootaa sadarkaa lammaffaa keessatti haalli dhiyaanaa qabiyyee barnoota Afaan Oromoo kutaa kannneen hanqina akka qabu argee jira.Kanneen keessaa muraasni irradeddeebii qabiyyee, qindoomina dhabu,umuriifi sadarkaa barattootaan wajjiindeemuu dhabuu qabiyyee kitaabilee kanneen keessatti dhiyaatan sakatta'un mirkaneeffachuun danda'ameera.Fakkeenyaaf kitaabilee kanneen keessatti qabiyyeen walfakkataan dhiyaachuu qofa osoo hin taane yaadannoon kenname s ta'ee gilgaalli shaakallii dhiyaate kan kutaalee lamaanii tokkuma.

Kana malees qabiyyeewwan tokko ammoo irra deddeebii ta'uu isaanii malee sadarkaafi umurii barattoota sadarkaa lammaffaaf malu miti.Itti dabalees qabiyyeewwankannee biroo ammo haala qindoomina kan kutaa salgaaffaa kan kutaa kurnaffaa waliin kan qisndome miti.

Bu'uuruma kanaan,qorannoon kun kitaabilee barataa Afaan Oromoo kutaa 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} keessatti Hanqinaalee mullatan kanaaf falli maal ta'uu akka qabu gaaffilee ka'usaa armaan gadii dhiyaataniiru.

1. Qindoominni qabiyyeekitaabilee barataa Afaan Oromoo kutaa 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} maalfakkaata?
2. Irra deddeebin qabiyyee mul'tan isaan kami?
3. Qabiyyeewwan dhiyaatan hundi umuriifi sadarkaa barattoota wajjiin deemuurratti maalfakkaata?
4. Walitti dhufeenyi qabiyyee KB kutaa 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} maal fakkaata?

1.3. Kaayyoo Qorannichaa

Kaayyoon qorannoo kanaa kan gooroo fi gooree jedhamuun iddoo lamatti qoodamee dhiyaatee jira. Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa haala dhiyaannaa qabiyyee kitaaba barataa barnoota AfaanOromoo kutaa 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} xinxaluun hubachuudha.

Kaayyoon gooree qorannichaa ammo:

- 1 Qindoominna qabiyyee kitaaba batattootaa Barnoota Afaan Oromoo kutaa 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} ibsuu.;
- 2 Irra deddeebii qabiyyee kitaabilee kanneen kessaa adda baasuu;
- 3 .Qabiyyeen kitaabilee kanneen keessatti dhiyaatan sadarkaafi umurii barattootaa wajjin deemuu isaa xinxaluu;
- 4 Walitti dhufeenya qabiyyee KB kutaa 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} ibsu;

1.4. Faayidaa Qorannichaa

Qorannoon kunqabiyyeen kitaaba barnoota afaan Oromoo kutaata 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} qaacceessuun hanqinaalee jiran adda baasee furmaata isaa ibsuuf gargaara. Kunis galma ga'insabaruufi barsiisuuf baayyee barbaachaadha. Dabalataan qabiyyeen kitaabilee kanneen keessatti dhiyaatan walitti fufiinsa qabaachuun ,sadarkaafiumurii barattootaa wajjin deemuun isaa guddina Afaanichaaf bu'aa waan qabuuf akka dabalani foyyessanii qopheessaniif bu'uura ka'a. Kanaafuu bu'aan qorannoo kanaatti namoonni garaagaraa gargaaramuu danda'u.

Haala kanaan qaamoleen armaan gadii fayyadamoo ta'u.

- 1 Qopheessitoota meeshaalee barnoota Afaanoromoo (kitaaba barataa) qopheessaniifi mad da rakkooqindoomina qabiyyee kitaabilee kanneen eera.
- 2 Barsiisonni kutaalee kanneen barsiisaniifi barattoonni kutaa kana baratan fayyadamoo ta'u.
- 3 Namoota mataduree kanarratti qorannoo biraa deemsisuu barbaadaniif ka'umsa ta'a.

1.5. Daangaa Qorannichaa

Qorannoon kun kan daanga'e qabiyyee kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} bara 2005 qopha'anirratti kan xiyyeeffatuta'ee qabiyyeen kitaabilee kanneen irratti argamaniidha

.kutaan filatame kun akka mana barumsaatti bakka murteessaafi olaanaa waan ta'eef , barattoonni sadarkaa kanarra jiran qormaata biyyoolessaairratti waan isaan gargaaruuf kutaan kun daangeffamee fudhatame.kana jechuun barattoota sadarkaa biroorra jiran hin barbaachisu jechuu osoo hin taane kutaalee hedduu irratti hojjechuun qorannicha waan ballisuufi yeroo barbaadame keessatti xumuruun rakkisaa waan ta'eef barattoonni gadi fageenyaa kan barataniifi iddoo barnoota olaanaatiif of qopheessan ta'e natti mul'ate. kanarraa ka'uun qorannoon kun asirratti daanga'eera.

1.6. Hanqina Qorannichaa

Qorannoo kana adeemsisuu keessatti rakkoolee hedduun na mudataniiru.Isaan keessaa tokko hanqina yerooti.Qorannoon kun hojii baruufi barsiisuu cinatti waanan geggeesseef hanqinni yeroo guddaa na mudateera.kanas dandamachuun yeroo barnootaan alatti itti fayyadamuun mo'achuun danda'ameera. Inni biraan hanqina kitaabilee wabiiti.Kun akkuma tuqe naannoon hojjechaa jirutti mata duree kanaan kan walqabatan kitaabilee argachuun rakkoo hata'u malee,kit aabileekan biraa ergifachuun rakkoon gama sanaa furmaata argateera.Inni biraan fageenya;kunis iddoon hojjedhu waan fagaatuuf akkabarbaadamutti gorsa wajjin walarguun hin dandeenye.kanas yoo akka barbaadametti hin arganne iyyuu imeeliin erguun gorsaa wajjin walquunnamuu yaalameera.walumaa galatti qabxileen olitti tarreeffaman kunneen qorannicha haala barbaachisaa ta'een akka hin deemsifne rakkinni jiraatullee kana hundumaa dandamachuun tooftaa garaagaraatti dhimma bahee keessa darbuu danda'eera.

1.7. Qindaa'ina Qorannichaa

Qorannoon kun boqonnaalee shanitti qoodamee dhiyaate.Boqonnaan tokko seensa, ariirata qorannichaa,ka'umsa qorannichaa keessatti gaaffileen bu'uraa qorannichaa ni deebisa jedhamee yaadame dhiyaataniiru.Barbaachisummaan qorannichaas duraa duubaan dhiyaataniiru.Boqonnaa lama keessatti sakatta'isa barruufi barruu walfakkiitu dhiyaate. Boqonnaa sadii keessatti ammo malli qorannichaa dhiyaatera.Boqonnaa kana keessatti:saxaxa qorannichaa,madda odeeffannoo, madda iddattoo fi filannoo iddattoowwanii,meeshaalee funaansa odeeffannoo,adeemsaraga walitti qabuufi mala qaaccessa odeeffannootu dhiyaate.

Boqonnaa afur keessatti odeeffannoo walitti qabuufi xinxaluutu geggeeffame.Kutaakana keessatti ragaalee sakatta'insakitaabaa, fibargaaffii barsiisotaafi irraa funaanametuu qaaccessamun ibsame

jira.Boqonnaan shan cuunfaafi yaada furmaataati.Mata duree kana jalatti,xiinxalaafi qaaccessa ragaalee irra argannoowwan argaman duraaduubaan erga dhiyaatanii booda,argannoowwan kanneen irratti hundaa'uun qoratichi hanqinoota jiran furuuf wantoota furmaata jedhee yaade kutaa kana keessatti dhiyeesse jira.Dhuma irratti wabiifi dabaleewwantu dhiyaate.

BoqonnaaLama:Sakatta'aa Barruu

2.1Seensa

Sakatta'a barruun barreeffamoota qorannoo fi miti qorqnnoo mata-duree qorannoowaliinwal simatu, kan kanaan dura qoratamee jiru gadi fageenyaan qaacceefame, cuunfameef kaayyeeffameedha.Waan kana ta'eef, qorannoo gaggeeffamu tokko caalaatti qabatamaa fi amanamummaa qabaachuu akka danda'uuf shoora ol'aanaa qaba.Yaadaa hayyoottan garaa garaa fayyadamuun qorannoo dhugaamsuuf hinkoo qaba.Barbaachisummaa sakatta'a barruurratti hayyoonni baay'een yaada bal'aa kennanii jiru. Yaada barbaachisummaa sakatt'a barruu ilaalchisee Addunyaan (2011:57)yoo ibsu,“dhimma qorannoon irratti gaggeefamaa jiru tokko kanneen duraan hojjataman walqabsiisuun mormuu ykn deeggaruu, cimsuufi qaawwa mul'atu agarsiisuun qorannichaaf ka'umsa kan ta'e addaan baasuudha” jedheeti kaa'a.

Akkaataa dhuma yaadota hayyoota kanneeirraa hubatamutti sakatta'an barruu caacculee qorannoo keessaa ijoofi murteessaa ta'uu isaa hubatama.Kanaafuu qorannoo kootiif yaadolee hayyoota adda addaarra burqe,kanneen qorannoo kanaaf tumsaniifi tajaajilan, barruulee qorannoo, kitaabilee adda addaarraa fudhachuun yaadolee hayyoota kanneenii akkuma jirutti, akkasumas bakka barbaachisaatti immoo yaada mataa kootiin keessaa cuunfee fudhachuun sakatta,a barruu yaadrimefi sakatta'a barruu walfakkii jalatti fayyadameen jira.

2.2 Gahee Qopheessitoota Qabiyyee Barnoota Afaanii

Adeemsa baruufi barsiisuu afaanii keessatti galmaa ga'iinsa sagantaa barnoota afaan tokkoof qooda fudhattoonni gahee ol'aanaa qabu.Qooda fudhattoonni kunis qaama qabiyyeewwan afaanii dhiyaatu wixineessu yookiin dhaabbata adda dureen maxxansiisuun raabsu akkasumas qooda fudhattoonni gahee ol'aanaa qabu.qopheessitoota meeshaalee barnootaa sagantaa barnoota afaanii garagaaraa qopheessaniidha.

Qaamni qabiyyee afaan tokkoo qopheessuun dhiyeessu adeemsa sagantaa qophaa'ina afaanii keessatti galma ga'iinsa qabiyyee dhiyaatu tokkoof qooda guddaa qaba. Qaamni qabiyyee barnoota qopheessu akaakuu qabiyyee dhiyaatuufi qindoomina qabiyyichaa gama hundaan jiru addan baasuun dhiyeessuu barbaachisa.yaada kana cimsuun Gurmeessaa,(2014),Sharmafi Tujeta, waabbeffachuun akka ibsetti,“adeemsi kun qabiyyee dhiyaatuufi qindoomina qabiyyichaa

mijeessuun hojii baruu barsiisuu sirnaawaafi bu'a qabeessa akka ta'u gargaaraa."Kana waan ta'eef adeemsa baruu barsiisuu keessatti haala meeshaan barnootaafi qabiyyeen barnoota itti qophaa'u adda baasanii beekuun adeemsicha galmaa'an gahuu keessatti qopheessitoonni meeshaalee barnootaa qopheessan gahee ol'aanaa qabu.

Waan kana ta'eef adeemsa qophii meeshaalee sirna barnootaa keessatti haala meeshaaleen barnootaafi qabiyyeen barnoota ittiin dhiyaachuu qabu dursa addaan baasanii qopheessuun barbaachisaadha (Donough and Shaw 1993)cunninworth (1995).Kanaafuu ,qooda fudhatoonni meeshaalee barnootaa qopheessan ,itti gaafatamummaa ol'aanaa qabaachuu isaaniituu hubatama.

2.3QindoominaQabiyyee Kitaabilee Barnootaa

Kitaabileen barnootaa afaanii qindeessuu kessatti, qindeessuun akkaataa barattootaa,naannoofi is afuuhawaasichaa eeguu qaba.ogeeyyiin yeroo wantoota qindeessan wantoota adda addaa hubannoo keessaa galchuu yookiin beekuun barbaachisaa akka ta'e eeru. Meeshaalee barnootaa keessatti dhimmoonni akka qabiyyeewwanii bal'ina isaa, malli baruu barsiisuu mijataa ta'uu isaafi qabiyyeewwan waliin walsimatee, dandeettiifi umrii barattootaa wajjin kan deemu ta'uu qaba.Dabalataanis meeshaalee barnootaa qindeessuu keessatti kaayyoon banootichaa fedhii barattootaa waliin deemuusaafi haala naannoo wajjin walsimee deemuu, akkasumas aadaa uummataafi jechoota safuu eeguu keessatti xiyyeeffannoo qabaachuu mala.kana malees afaan baratamu, afaan waalta'aa ta'ee kan looga hundaaf ta'uu hammatee kitaabileen barnootaa qindoomuu barbaachisaNunan(1992).

Walumaagalatti yaada hayyuu tanaa irraa waan hubatamu, qabiyyeen kitaabileebarnootaa yoo qidaa'uu bal'inni qabiyyee, mala baruu barsiisuu, haala barataa, kaayyoo barnootichaa, haala naannoo, afaan waalta'aa ta'uufi sansakaafi haalli dhiyaatina barnootaa:akkaataan barsiisaan itti barsiisu hundi xiyyeeffannoo argachuu akka qabuudha.

2.4. Barbaachisummaa qindoomina Qabiyyee Kitaabilee Barnootaa

Qindoominni qabiyyee kitaabilee barnootaa daran barbaachisaadha. Sababoonni qindoomina barbaachiseefis, qabiyyeewan meeshaaleewwan barnootaa kanneen keessatti dhiyaatan ammam qindoominaafi walqabatiinsa akka qabanfi kanneen akka dandeettiwwan afaanii, seerlugaafi hiika jechoota kitaabicha keessatti qindoominaan argamuusaanii, akkasumas gaaffileen kitaabicha Keessaa bahan ulfaatoo ta'uusaanii, dubbisichi kitaaba keessaa ulfaatuusaa, fakkiwwan kitaabicha keessatti dhiyaatan ammam aadaa hawaasa naannoo waliin deemuu isaaniifi qabiyyeewwan gilgaalota kitaabicha keessaa walta'anii qindoominan argamuu isaanii xiinxalanii bira gahuun rakkoo mul'ate eeruuf, waan nama dandeesisuufidha Mc. Donugh and Show, (1993).

2.5 Barnoota Afaanii keessatti faayidaa Kitaaba barnootaa

Baruu fi barsiisuun adeemsa. Adeemsa baruufi barsiisuu bu'a qabeessa taasisuuf barsiisaan meeshaalee barnootaa adda addaatti dhimma ba'a. Meeshaalee barnootaa keessaa tokko kitaaba barnootaati. Akka Brown (200) hiika itti kennetti kitaabni barnootaa kitaaba sirna barnootaa keessatti ajajiluudhaa Akka Cook (2001) kitaabni barnootaa barataan karaa adda addaa akka baratu gargaara. Ogummaa afaanii baratamuu qaban unka ittiin to'atamuudanda, anitti caccabuudhaa nhaala ittiin baratamuuf qophaa'an salphaarragara cimaatti beekamaarragara hin beekamneetti dhiyaachuu akka qabu ibsama. kana malees akka beektonni jedhanitti sirni barnoota barsiisota muuxannoo barsiisummaa gaha hin qabne gahee leenjisuummaa ni taphata. Richards and Renandya (2002), Cunningsworth (1984). kaayyoon sirna barnootaa barnootagalmaan gahuuf qabiyyeen barnoota haalaan qindahee barsiisonni akka barsiisan taasisa. Walumaagalatti gaheen kitaaba barnoota barnoota Afaanii keessatti qabu daran olaanaadha. Beektonni adda addaa kanneen armaan gaditti tarreeffaman bu'aawwan sirna barnootaati jedhu. Richards and Renandya (2002)

A. Caasaa sagantaa barnootaa dhiyeessuu: kitaabni barnootaa malee sagantaan barnootaa wiirtuu qabaachuu hin danda'u. kana jechuun kaayyoon afaan baratamuu duraa duubaan qindahee waan dhiyaatuuf barattootaaf caasaa sirna barnootaa bifa sirna qabuun dhiyeessuuf gahee bakka bu, hunsaa hin qabne kan qabu tahuu isaati.

B. Barnoota walfakkeessuuf gargaara; kitaabni barnoota barattoonni qabiyyee barnoota walfakkaata akka baratan gargaara. Kana jechuun barattoonni walirraa fagoo jiratanillee

qabiyyeen barnoota kutaa sanaaf tahu sirna barnootaan waan dhiyaatuuf sadarkaa barnoota isaanitiin barnoota walfakkaataa akka baratan taasisa jechuudha.

C .Qulqullina barnootaa eeguuf gargaara: kitaabni barnootaa akkaataa gaariin qophahee yeroo hojiirra oolu barattoonni meeshaalee barnootaa madaalamee fi sadarakaasaa eeggateen barachuuf carra argatu.Qabiyyee barnootaa barumsa tokko qofaan osoo hin daangeeffamin gilgaalotaa fi gaaffilee madaalli adda adda qabiyyee baratam giddu galeessa godhatan kitaaba barataa keessatti akka dhiyaatu kan afeeru waan taheef kun ammoo qulqullina barnootaa fiduu keessatti gahee murteessa qaba.

D .Barasiisotaaf deggersa addaddaa dhiyeessa: Barsiisonnii fi barattoonni meeshaalee barnootaa akkamitti gargaaramanii beekumsa dabalataa akkaata itti argachuu dandahan eeruun ciicata dabalataa kennuuf gahee guddaa qaba.Meeshaalee barnootaa dabalataa kanneen akka teeppii, fakkiiwwan,chaartii fi kkf yoom fayyadamuun akka isaanirra jiruqajeelfama barbaachisaa kennuun gahee olaanaa taphata.

EYeroo qusata : Barsiisonni meeshaalee barnootaa ofiin qopheessuudhaan yeroon isaan osoo hin qisaasesin qophii barnoota qofarratti akka xiyyeeffatan gargaara.Kana jechuu qabiyyeen barnootaabarsiifamuu qabu duraa duubaan akkamitti dhiyaachuu akka qabu sirna barnootaa keessatti dhiyaata .kana malees fakkeenya addaddaa gilgaalotaafi shaakallii dabalatee kitaaba barnootaa keessatti waan dhiyeessuuf barsiisaan toftaalee addaddaatti gargaaramee barsiisuu malee maalan barsiisa karaa jedhuun hanqinni isa hin mudatu jechuudha.

F.Dandeettii cimsuu: Barsiisaa muuxanoo hin qabne qajeelchuun kararra busuuf fayyada. Akkuma (d) jalatti eerame barsiisaan akkaataa sirni barnoota qajeelchuun qabiyyee barnootaa dhiyeessurra kan hafe waan haaraa lafaa qopheesse barsiisuuf waan hin dhiphanneef sirna barnootaa fi qajeelcha barsiisaan qajeelfamee barsiisuu qaba jechuudh.

Qabxiilee kanaan olitti dhiyaatan buha sirni barnoota sagantaa barnoota keessatti qabu kan ibsuudha.Kanaafuu sirna barnoota gahumsaa fi qulqullinaan qopheessun barattoota fayyadamoo taasisuuf yeroo yerootti xinxaluun fooyyessuun barbaachisaadha. Karaa biraatiin sirni barnoota miidhaas qabaachuu akka danda’u hayyoleen addadda ni ibsu.Miidhaalee sirni barnoota geessisan kanneen armaan gadiiti:

- ✚ Qabiyyee barnoota dabarsuun dogoggora uumuu danda'a.
- ✚ Gilgaalonno fedhii barattootaatiin wal hinsimne kitaaba barattoota keessatti dhiye essuu danda'a
- ✚ Barsiisonni kitaaba barnoota qofarratti akka hunda'anii fi kitaabilee addadda dubbisuun dandeetti akka hin gabbifanne taasisuu dandaha.

2.6Qajeelfama madaallii meeshaalee barnootaa

Meeshaaleen barnoota sagantaa barnoota afaanii keessatti faayidaan isaa olaana ta,e kun akkuma kanaan olitti eerame hanqina mataa isaa qabaachuuda'a .hanqinoota kanneen maqsuufa ammoo madaallii meeshaalee barnoota geggeessuun barbaachisaa ta'a. Namni madaallii meeshaalee barnoota geggeessu tokko qajeelfamoota inni ilaalcha keessa galchuu qabu maal akka ta'an ,Cunningsworth (1984) akkaata armaan gaditti ibseera.

2.6.1Meeshaalee barnootaa kaayyoofi galma kahameen walsimsiisu

Meeshaaleen barnoota Afaanii kaayyoo barattoonni Afaan sana barataniif fiixaan baasuufi dhisuu adda bahee beekamuu qaba.Kana jechuun kaayyoo yaadame galmaan gahuu danda'uun qopha'aniijiru moo qophaa'anii hin jiran kallatti jedhuun ilaalamuu qabu jechuudha.Cunningworth (1984).Qabiyyee fi kaayyoo afaan baratamuurratti hunda'ee kan dhiyaatu ta'u qaba.

2.6.2Meeshaaleen barnoota beekumsa haaraa kan dabaluu ta'u qaba

Meeshaaleen barnoota dhimma barattoonni afaan barataniif irratti beekumsa haaraa dabaluun gahumsa isaanii akka cimsatanta'u qaba.Barnoonni akkaataa fedhii barattoota guutuu danda'anitti dhiyeessuuf barsiisaan adeemsa addunyaa haala qabatamaa keessa jiruun barnoota walsimsiisee daree barnootaa keessatti barnoota afaanii dhiyeessu qabaMeeshaaleen barnoota qophaa'ee haala keessummeessuuf mijataa ta'uuf dhisuu isaa ilaalamuuqaba jechuudha(Cunningworth1984).

2.6.3Fedhii barattootaa yaadaan qabuu

Barattoonni akkaataa bu'a qabeessa ta'een afaan akka barataniif wantoota hedduu walitti guuranii dhiyeessuun sirrii miti.Yeroo tokkotti ogummaa afaanii murta'e akkaataa gaariin karoorfamee dhiyaachuuf qaba.Ogummaan afaanii barsiifamuu,boqonnaadha gara boqonnaatti

akkaataa hariiroo waliin qabaachuu danda'aniin dhiyaachuu qaba. Kunis barattoonni barnoota duraan baratan akka yaadachuu danda'an isaan gargaara Cunningsworth(1984).

2.7 Ulaagaalee Filannoo Meeshaalee Sirna Barnootaa

Haaluma walfakkaatunis yeroo adda addaa keessatti hayyoonni gargaaraa haala dagaagina sagantaa sirna barnootarratti fooya'aa'iinsa jiruufi yeroo, yeroon haaromsa sirna barnootaaf yaadota gumaacha qaban burqisiisaa dhufuun isaanii ni hubatama. Akkasumas dhimmaa baruu barsiisuu keessatti hubannoo bal'aafi beekumsa gahaan akka horatmuuf gargaaran ulaagaalee filannoo meeshaalee sirna barnootaa kan akka kitaaba barataa yoo qophaa'utti maal maalratti bu'uura godhachuu akka qabu hayyuun Seif. E. (1998) yoo ibsu akkana jedha,

“One of the most helpful tools to have in a curriculum renewal process is a materials and textbook selection process that promotes understanding based teaching and learning. In this the first of several articles, understanding by design principles are used to develop a powerful curriculum materials/textbook selection process”.

Akka ibsa hayyuu kanaatti sirna adeemsa dagaaginaafi fooyya'insa sirna barnoota kessatti meeshaan hidhannoo barnootaa baayyee barbaachisoo fi faayida qabeessaa ta'e keessaa inni ol'aanaan kitaaba barnootaa akka ta'eefi akkataa filannoo qabiyyee meeshaalee kanneenii ulaagaalee hedduun madaalamuu akka danda'amuufi sirna barnootaa qophaa'ee keessatti meeshaalen barnootaa bu'uura baruu- barsiisuu ta'an kan akka kitaaba barnootaa/textbook keessatti qabiyyeewwan dhiyaatan ulagaalee filannoo hedduun madaalamee bocamuu akka qabuufi meeshaaleen sirna barnootaa kunis waan barssiiin daree keessatti raawwachuu qabuufi raawwachuu hin qabne kan murteessu ta'uu ibsa. Kanaafuu bu'uuruma yaada hayyuun kenneen ulaagaaleen filannoo meeshaalee sirna barnootaa hubachuurratti xiyyeeffate kan Elliott Seif, (1998) fooyya'e dhiyaate akka kanaa gadiitti ulaagaalee qabxii kudha tokko of keessaa qabuun ibsamee jira. Kunis meeshaaleen barnootaa yeroo qophaa'anitti dhimmootan ijo ulaagaalee kanneeniirratti xiyyeeffatamana argamuu akka qaban ibsa.

2.8 Ulaagaalee kitaaba barataa tokko ittiin madaalu.

1. Qabiyyee filuu: kana jechuun, kaayyoon deemuu, sirrii ta'uufi yeroo wajjiin deemuu isaa ilaalamuu qaba. Akkasumaas, sadarkaa barumsaa wajjin deemuu, hanga bal'achuu ykn gad-fagaachuu qabu deemuu, argatamuu danda'uu ofkeessatti hammata.

2. Qindaa'ina qabiyyee: salphaa irraa gara cimaa, qabatamaa irraa gara axereraa (abstract), qeeqanii yaaduu cimsuu (promotion of critical thinking), rakkoo hiiksisuu, miizana naannoowwan sadanii eeguu (barumsa, ogummaa fi ilaalcha), gosa barumsaa biraatiin walqabachuu (horizontal integration) gosa barumsaa tokkoon walqabachuu (vertical integration), itti fufiinsa, tartiiba kan of keessatti qabate ta'uu isaa.

3. Dhiheessuu (presentation): kun haala tokkoon dhiyaachuu barumsaa (consistency) kan yaada xumuraa qabu (conclusiveness) fikkf ilaallata.

4. Shaakala (exercise) shaakalli kitaaba barataa sana keessa jiru; haala barataa rakkoo hiiksisuu ta'uu, gaaffii adda addaa of keessatti qabachuu (filannoo dhugaa), kan ofitti nama harkisu ta'uu (attractiveness) kan argatamu danda'u, qabatamaa ta'uu (baay'ina), qajeelfamni ifaa ta'uu, ilaaluun madaallii kitaaba barataa tokkoo gaggeeffama.

5. Qooqa /Afaan/: kun immoo ifa ta'uu, jechootni haala tokkoon qophaa'uu, gadifagoodha? Ulfaata moo salphaadha?

6. Fakkiiwwan adda addaa: yaad-rimeewwan adda addaa kan ibsan ta'uu, maalummaa kutaa kan agarsiisaan ta'uu, sadarkaa kutaadhaan wal ilaalu, kan ofitti nama harkisu ta'uu, madaala koorniyaa (gender balance) eeguu fikkf hundaa dabalata.

Akkuma armaan olitti ibsame kitaaba barnoota tokko amala bu'a qabeessa isa taasisisu akkuma qabu amala bu'a qabeessa isa hin taasisne qaba. Bu'a qabeessummaan kitaaba barnootaa tokko ammoo ija ogummaatiin ilaalame erga madaalamee booda fooyya'u qaba. Akka Richards (2002), Cunningsworth (1995) eeruudhaan ibsetti ulaagaleen ittiin madaalamu kan biroo akkaataa armaan gadiitti ibse.

Isaanis:

🌈 Fedhii barattootaa akkasumas, kaayyoo fi galma barnoota afaaniin kan walsime ta'u qaba.

- ✚ Dhimma afaanichi baratamuuf hojiirra olchuu barattoota bu'a qabeessa taasisuun dhiyeessuu qaba.
- ✚ Adeemsa baruufi barsiisuu haalaan kan mijeessu tooftaa barsiisuu muraasan kan hin dangeffamne ta'u qaba
- ✚ . Barnootichi barattoota giddu galeessa kan godhate ta'u qaba.

Brown(2000),Robinett (1978),wabeeffachuudhaan akka ibsett ulaagaleen madaalli Cunningsworth (1995) caalaa ballisuudhaan akkaataa armaan gadiitti ibsee jira.

- ✚ Kaayyoo barnoota yaadamee galmaan kan gahuudha?
- ✚ Seen duuba barattoota giddu galeessa kan godhateedha?

Kanajechuun umurii,afaan,aadaa,kaayyoo afaan baratamuufi kkf.ilaalcha keessa galchuu fi dhisuu?

- ✚ Haalli dhiyaanna isaa yaaxxina barnoota afaanii kan hordofeedha ?
- ✚ Kitaabichi sirna barnoota afaaniirratti hundaa'ee dandeettiiwwan afaanii hunda haala madaalawwaa ta'een dhiyeesseeraa?
- ✚ Qabiyyee waliigala Kan of keessatti hammateedha?

Kana jechuun bu'aa barnoota Afaaniirra eegamu hammachuu fi dhisuu kan ilaallatuudha.Inni biraan mataduureen dhiyaate haala yeroo wajiin kan deemuu ta'uu fi dhisuu isaati.kana malees akkaata kutaa qopha'eef sanaan akkaata walgitinsa qabuun qophaa'uu fi dhisuu isaa kan ilaallatuudha.

- ✚ Dalgaalee gochaan hojiitti jijjiraman kan of keessaa qabuudha?
- ✚ Dandeettiiwwan afaanii, caasaaleen seerlugaa,haala garaagaraatti hunda'an qindoominaan tartiibeffamanii keessatti dhiyaataniiru?
- ✚ Hiika jechootaa xinxaluuf tarsiimoo gahaa kan of keessatti qabu?
- ✚ Duraa duubni qabiyyee haalaan kan qinda'eedha?

Dandeettiiwwan afaanii,caasaaleen seerlugaa,haala garaagaratti hundahanii qindominaan tartiibeffamanii dhiyaataniiru?

- ✚ Kitaabichi hawwatamummaa qaba?itti fayyadamuuf mijataa kan taheedha?.

✚ Kitaabicha keessatti meeshaaleen barumsa afaanii gabbisan kanneen biroon? Fakkeenyaaf dalagawwan addaddaapoosteroota ,teeppii ,battalleewwan qophaa'anii jiru?

✚ Qajeelcha barsiisaa ilaachisee:

Qajeelchi barsiisaa mala baruufibarsiisuu gahumsaan kanqophudha? Qabiyyeen qabiyyee kitaabich haatiin haalaan kan walsimeedha? Gilgaalonni dabalataa kennamanii jiraa? (Brown, 2000)

Akka qabxilee ulaagaa madaalli kanaan olitti tarreeffaman irraa hubachuun akka danda'amutti kitaabni barnootaa bu'aa gama barnoota afaaniitiin irraa eegamu argamsiisuuf ulaagalee kanneen giddu galeessa taasifachuudhaan qophaa'uu akka qabu akkasumas kanneen maxxansiifa maa jira ammo xiinxalamanii yoo hanqina qabaatan akka foyya'an taasisuuf kanneen akka qajeelfamaatti tajaajilaniidha.

2.9 Barbaachisummaa madaallii Meeshaa Barnootaa Afaanii.

Madaallii meeshaalee barnoota afaanii keessatti meeshaaleen barnootaa baay'inaan argamu kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaati. madaalliin kanirrattixiyyeeffatu ciminaafihanqinameeshaaleen barnoota qaban irratti kanaafuu ciminaafi hanqina meeshaalee barnootaa addaan baasanii beekuuf yeroo yeroon madaalli gaggeessuun nibarbaachisa. kunis, fooyya'iinsaa barnootaafi mijaa'ina haala baruu barsiisuutiif tumsa guddaa waan qabuufiidha.

2.10. Gosoota Madaalli

Madaalliin meeshaalee barnootaa akaakuu lama qaba. Isaanis: madaallii alaafi madaallii keessaatti. Akaakuuwwan madaallii lamaan kunneen tokko tokkoon yoo ilaallaman akka kanaa gadiitti ibsamu. Hayyuun McDoonough and Shaw (1993) jedhaman akaakuuwwan madaallii meeshaalee baranootaa iddoo lamatti hiruun ibsanii jiru. Haala hayyoonni kunniin ibsanitti dhimmoottan madaallii alaafi keessaa keessatti hammataman ifatti lafa kaa'anii jiru, kunis uwwisa qola gubbaa kitaabichaa irraa eegalee hanga keessaa qabiyyee kitaabichaatti kan hammatu ta,uu agarsiisa. Akkasumas ulaagalee madaallii alaafi madalli keessaa jalatti tokko, tokkoo isaanii gosoota madaallii kanaa gadi keessatti haalaan lafa kaa'nii jiru.

2.10.1. Madaallii alaa

Madaalli alaa yommuu jedhamu meeshaa barnooticha osoo qabiyyee isaatii seenee hin ilaalin duraalli meeshaa maal akka fakkaatu madaaluu jechuudha. Dhimmoonni madaallii alaa (qaamni

madaallii alaa) jalatti madaalaman, qola kitaaba, suuraan irra jiru maal akka fakkaatan, bara maxxansa isaa, kitaabichi eenyuuf akka qophaa'a(kutaa), gatii kitaaba, seensi kitaabichaa qabiyyee kitaabichaa sirnaan ibsuufi nama kitaaba dubbisuu deemuuf mata dureen kitaabichaa keessaa jiran kanneen jedhee lafa kaa'uu isaafi akkasumas gabateen qabiyyichaa qindoominni/walduraa duubni/ isaa sirrii tau'uufi dhimmoottan kana fa'a fakkaatan kan keessatti hammataman kunniin qaama madalli alaa jalatti jiraniidha.Mc.Donough and shaw(1993).

Walumaagalatti qaamni madaalli alaa jalatti argaman yeroo madaalliin gaggeeffamutti wantoonni hubannoo keessaa galuu barbaachisan qola kitaaba gubbaatti wantoota argamanirra ka'aa. Kunis suuraan irra jiru maal akka fakkaata yaada ibsuufi kitaabichi eenyuuf fa'a akka qophaa'e kutaa kitaabichi qophaa'eef kan addeessuufi seensa kitaabichaa kan hammatu ta'ee,seensi kitaabichaa immoo qabiyyee kitaabichaa sirnaan ibsuu akkadanda'ufi nama kitaabicha dubbisuuf deemuuf mata duree kitaabicha keessaa jiran kana kana jedhee lafa kaa'uu isaa kan irraa hubatamuudha.

2.10 .2. Madaallii Keessaa

Madaalliin keessaa, faallaa madaallii alaa ta'ee qabiyyeetti gadi seenuun madaaluudha.Kunis, akkaataa dandeettiiwwan afaanii afran ittiin dhiyaatan laalu/madaalu; dandeettiiwwan kun walqixa walgitiinsaan meeshicha keessatti argamuu, haala qindoominaa, seer-lugniifi hiikni jechootaa ittiin dhiyaate madaaluun sadarkeessuufi tartiibessuun /walduraa duubni(logical) isaa sadarkaa barattootaa waliin kan deemuudhaa? gilgaalichi kitaaba keessaa jiran mijatoo ta'uufi barattoonni dhuunfaadhaan /gareedhaan kutaa keessatti hojjachuu danda'uu isaa, kitaabichi jechoota waalta'oo fayyadamuu saafi meeshaan barnootaa kun haala dhiyeeynabarnoota garagara atiif mijaa'oo ta'uu isaafi qabiyyeewwa kitaabichaa duraa duubummaa eegee hariiroo dalgeefi olgadee qabachuun kan ittiin madaalamu madaalli keessatiiniidha.Mc. Douough and Shaw(1993).

Akka waliigalaatti yoo madaalliin gaggeeffamu wantoonni kanaa gadi xiinxalamuu qabu.Isaanis:

- ✚ oolmaa isaa ;kitaabnni hojiirr madaalamee qophaa'uu qofa osoo hin ta'in hojiirra ooluu isaa madaaluu.
- ✚ Amala waliigalummaa kitaabichi qophaa'ee nama hunda laallachuusaa xiinxaluu.

- ✚ Fooyyeessumm barsiisaan akka naannooisaatti itti toletti fooyyeessuun hojiirra oolchuusa a laaluu
- ✚ Jijjiiramummaa;kitaabichi qophaa'e waan biraatiin bakka bu'amuu danda'uusaa Qorannoon qaacceessa qabiyyee waan ta'eef maadaallii keessatti ramadama.

2.11. Ulaagaa Filannoo kitaaba barnootaa gaarii

Richards and Renandyan (2002) Kitaabni barnootaa kan barsiisu qofa osoo hin taane kan madaalus ta'u qaba.Bu'uuruma kanaan kitaaba barnootaa afaanii gaariin kanneen armaan gadii hammata.

- ✚ Dandeettii afaanii barattoota kan gabbisu yoo tahe;
- ✚ Umurii ,fedhii figaraagarummaa dhunfaa barattoota giddu galeessa kan godhate;
- ✚ Barnoota haala jiruu fi jireenya barattootaatiin walsisiise kan dhiyeesse;
- ✚ Kaayyoo barnoota hunda kan of keessatti hamate;
- ✚ Gilgaalota shaakalsiisuuf dalagaalee addaddaa xumura boqonnaatti kan keessatti dhiyaate
- ✚ Aadaafi safuu hawwaasaa kan eege ;
- ✚ Irra deddeebii qabiyyee kan hinqabne;
- ✚ Waan barattoonni duraan beekaniifi waan haaraa walbukkee qabe kan barsiisu;.
- ✚ Bifa gabaabaa taheen kan dhiyaate;
- ✚ Caasaa fiqabiyyeewwan Afaanii addaaddaa haala barsiisuuf dhiyeessuudha;.
- ✚ Dhiyaannan caasaa fi qabiyyee isaanis salphaarra gara cimaatti kan deemu;

McDonough andShaw,(1993)Haala walfakkaatuunKitaabni barnootaa gaarii haala armaan gadiitti ibsaniiru.

Daangaa qabaachuu

Iftoomina qabaachuu

Salphummaa qabaachuu

Yaada rime qabaachuu

Barbaachisummaa qabaachuu qaba jechuun ibse.

2.12 Amaloota Gilgaala Gaarii

Akkuma Nunan (1989), qorannoo geggeessen ibse dalagaan ykn gilgaalli afaan itti shaakalamuun baratamu haala adda addaan akka dhiyaatu lafa kaa'ee jira. Kana irratti hundaa'uun gilgaalli barnoota bifa ittiin dhiyaateefi qaama afaanii baratamu shaakalchiisuun amaloota qabaachuu qaban jedhe akka armaan gadiitti tarreeffameen addeessee jira. Gilgaalonni barnoota afaanii gaariin:

- ✚ Barattoonni ogummaa afaanii barataniin hojjechuufi shaakaluu akka dada'an kan taasisu
- ✚ Haala qabatamaa jiru irratti hundaa'uun akka dandeetti daree barnootaa keessatti shaakalsiisuu
- ✚ Barattoonni rakkoo furuun gara yaada goolabaatti akka ce'an kan hirmaachisu
- ✚ Wantoota qabatamoo ykn dhugaa ta'an irratti kan hundaa'e
- ✚ Barattoonni odeeffannoo akka waljijjiiran kan hirmaachisu
- ✚ Barattoonni irra deddeebi'anii shaakalan kan taasisuudh

Akka Nunan ibsetti gilgaalonni barnoota afaanii keessatti ogummaan afaanii barnootaaf dhiyaate Kan ittiin shaakalamu waan ta'eef bakka guddaa qaba. Gilgaalonni kun ammo haala barataan shaakaluu danda'uun dhiyaachuun isaanii amala gilgaala gaarii isaan jechisisu akka qabaatan yaada armaan oliirraa hubachuun ni danda'ama.

Haaluma walfakkaatuun, Nunan (1989) gilgaalonni barnootaa akkaataa hubannoofi dandeettii dandeettibarattootaa irratti hundaa'uun qindaa'ee sadarkeeffama. Adeemsa tartiibessuufi qindeessuu gilgaalota hubannoorratti hunda'an irraa ka'un to'annaan dalagamaniitti adeema. Dhumarratti ammo gilgaalota waliigalteedhugaatti barattoota hirmaachisantu dhiyaata.

Akkuma yaada Nunan hubachuun danda'amatti gilgaalonni barnootaa daree barnootaafi dhiyaatan sadarkeeffamuun dhiyaachuu qabu. Haalli ittiin sadarkeeffaman ammo hubannoo fi dandeetti barattootaarratti kan hundaa'e ta'u qaba. Innis sadarkaa bilchina sammuu fi hubannoo barattootaa xiyyeeffannoo keessa kan galche ta'ee yaada kamtu dura dhufa kamtu itti aanee dhufuu qaba kan jedhuun kan walqabateedha. Sababni isaa hubannoo barattoota kutaa 9 fi 10 kan walgitu miti. Waan kana ta'eef sadarkeessuun dandeettii fi hubannoo barattootaa giddu galeessa kan godhate ta'ee, akkasumas ogummaa afaanii kamiyyu sadarkaa sadarkaan qindaa'ee

walqabateedha. Kara biraan gilgaalonni salphaarra gara cimaatti, yaada ifa ta'erraa gara yaada walxaxaatti, yaada murata'aa rraa gara yaada dimshaashaatti qindaa'uu qabu.(Nunan,1989).

2.13 Sakatta'a Qorannoo walfakkii

Mata duree kana jalatti qorannoowwan namoota adda addaatiin geggeeffaman kan qorannoo kanaan walitti dhufeenya qaban keessumaa ammoo madaallii kitaaba barootaatin walqabatanii hojilee hojjetamantu dhiyaata.Afaan saayinsiidha ;saayinsiin barnoota afaanis adeemsa baruufi barsiisuu keessatti malleen ittiin barsiifamanirratti afaan tokkoffaafi afaan lammaffaa gidduu garaagarummaan jiraatulle buhurri isaan kan walbuusu miti.Kanaafuu mata duree barruu walfakkii kana jalatti barruuleen waliitti dhiyeenya qaban sakattahamanii qorannoo kanaan walbukkee qabamanii jira.Barrulleen kunis qorannoo kana waliin walitti dhufeenya haaqabatanuu malee tokko jechuu miti.Hatahu malee hariiroo kallattis dhabanis kitaabilee fi meeshaalee barnootaan kan walqabatan amma tokko dhiyataniiru.

Meeshaalee sirna barnootaa kanneen keessattuu kitaaba barataa barnoota Afaan Oromookutaa gargaaraa qaaccessuu ilaalchisee hayyoonni yeroo adda, addaatti qorannoo adeemsisanii jiru. Kanneen keessaa Mulgeetaa.(2012), "Qaaccessa Dhiyaanna Qabiyyee jechootaa fi himootaa Kitaaba barataa afaan Oromoo Kutaa 10ffaa keessatti mata duree jedhurratti qorannoo gaggeessee yaada isaa bal'inaan ibseera. Haala argannoo isaatiinis jechaafi himaa Afaan Oromoorratti hanqinni dhiyaannaa jiraachuu isaa hubateera.

Akkasumas kitaaba barataa Afaan Oromootiif dhiyaate keessatti qabiyyeen jechaafi himaa gamaa uumama jechootaa, hormaata jechootaa, garaagarummaafi tokkummaa jechaaf dhamjechaa, garee jechootaa, himootaafi qooddii himootaa ilaalchisee qabxiileen dhiyaatan muraasa ta/uu isaafi gahaa ta'uu dhabuu isaa argateera.

Yaada argannoo isaarraa ka'uunis yaada furmaata kaayeera; kunis qopheesitoonii kitaabicha yommuu qopheessaniitti ulaagaalee meeshaaleen barnootaa tokko guutee diyaachuu qabu,ilaalcha keessaa galchuun qopheessu akka qabaatan eeree jira.kana malees ,Mallasee(1997) qophii meeshaalee barnootaa keessatti fayidaa dhiyaannaa afaanii ilaachisee qorannoo geggeesse keessatti Lammeessa(1995)wabeeffachuun meeshaalee barnoota afaanii ilaachisee yaada yammuu kennu, meeshaalee barnootaa sadarkaa isaanii eeggatan osoo hin dhiyeessin barnoota afaaniirra bu'aa gaarii eeguun akka hin dandahamnee hubachiisee jira.Akka yaada

kanaattiogummaan afaanii fedhii barattootaa fi bu'aa ogummaa barataa sanarra eegamu argamsiisuuf haallii fisadarkaa meeshaalee barnoota qopha'anii itti dhiyaatan murteessa tahu isaa kan mulliseedha. Dhiyaannaa meeshaalee barnootaa keessa ammo bakka guddaa kan qabu kitaaba barataati.

Iitti dabalees Adaanee (2013:7) hayyuu Heinich wabeeffachuun gahee meeshaalee barnootaa yoo ibsu Meeshaaleen barnootaa sadarkaa kamirrattuu kennamuu haala ittiin odeeffannoo barnootaa toora galeeykn caalaatti akka hubataniif qindaa'ee barataa bira gahuun bu'a qabeessa kan taasisuudha. Kana malees barnoota qabatamaa taasisuun qabiyyeen barnoota gola keessatti kennamu naannoo isaa waliin walsimsiisuun dhiyeessuun haala baruufi barsiisuu daran mijataa kan taasisuudha. Adeemsa hojii baruufi barsiisuu haalaan qabatamaa taasisuuf meeshaaleen barnootaa qabiyyeen barnootaawaliin deemanitti gargaaramuun caalaatti barnooticha fayyidaa akka qabaatu taasisa. Barrullee walfakkii armaan oliitti dhiyaate xiyyeeffannaa ka'ee qophiin meeshaalee barnoota maal tahu akka qaban; akkasumas meeshaalee barnoota madaalanii foyyessuun barbaachisaa akka tahekan ibsuudha. Hariiroo kallatti mataduricha waliin qabaachuu baatuiyyu meeshaalee barnoota gahumsuun waan walqabatuuf akka barruu walfakkiitti fudhatamaniiru.

Qorannoon qaaccessa qabiyyee kitaabilee barataa kutaa salgaffaafi kurnaffaa irratti geggeeffame kana keessattis, dhiyaannan qabiyyee barnoota Afaan Oromoo keessatti kaayyoo afaan baratamuu giddu galeessa godhachuun galma ga'insa kaayyoo sanaaf akkaataa kitaabni barnoota itti qophaa'u keessatti haalli dhiyaannaa qabiyyee maal akka fakkaatu kan ilaalatuudha. kana keessatti qabiyyeen sadarkaa barattootaa wajjin walgitee dhiyaachuu, irra deddeebii kan hinqabne, qindoominaan qabaachuu akka qabu kan ibsuudha.

Boqonnaa Sadii: Saxaxaa fi Mala Qorannichaa

Mata duree duree kanajalatti qabxilee saxaxa qorannichaa, madda odeeffannoo, mala iddattoo fi filannoo iddattoowwanii, meeshaalee funaansa odeeffannoo, adeemsa ragaa walitti qabuu fi mala qaaccessa odeeffannootu dhiyaate.

3.1 Saxaxa Qorannichaa

Malleen qorannoon garaagaraatu jira Kanneen keessaa mala ammamtaa fi akkamtaa maqaa dhahuun ni danda'ama. malli ammamtaa ragaa lakkoofsaan safaramu funaanuuf kan gargaaru yammuu ta'u ;malli akkamtaa ammoo ragaalee lakkoofsaan hin ibsamne sassaabuufkanooluudha. malleen qorannoo kanneen lamaan walitti makuudhaan adeemsi qorannoo geggeeffamu ammoo mala makaa jedhame (Addunyaa, 2011).

Qorannoon kun malleen qorannoo jiran keessaa mala qorannoo makaatti kan gargaarame yoo ta'u; saxaxni isaa ibsa makootiin kan geggeeffameedha.. Sababniin malli qorannoo kanaa akka adeemsifamu ta'e ammoo mala akkamtaafi ammamtaa waliin makuudhaan ragaan funaanamee waan qaaceffameefiidha. Kana malees. qorannoo kana keessatti meeshaalee odeeffannoosakatta' insaa gargaaramuun dhiyaannaa qabiyyee kitaabilee Afaan Oromoo yammuu xiinxalamaan sakatta'insa kitaabilee fi bargaaffii barsiisonni dhiyaannaa qabiyyee kitaabilee kanneen keessatti rakkoolee ykn hanqinaalee jiran irratti gaaffilee gaafataman akka deebisan ta'e.

Haala qabiyyee kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} keessatti hanqinoota mullatanadda baasuuf qorannoon kun yammuu geggeeffame, meeshaalee ragaanittifunaanameefi dhiyaatu, akkaataa iddattoo filachuu, mala qindaayinaa fi malli qaaccessa isaa dhiyaatera.

3.2 Madda Ragaa

Qorataan qorannoo kana keessatti madda odeeffannoo qorannichaaf ta'uu danda'u jedhee kan fudhatame madda ragaa tokkoffaafi lammaffaa yammuuta'an , isaanis kanneen armaan gadiiti.

- A. Kitaaba barattootaa Barnoota Afaan Oromoo kutaa 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} fi Qajeelcha barsiisaa kitaabota kanneeniti. Sababiin madden kun filatameefis kitaabota kanneen sakatta'uun haala dhiyaannaa qabiyyee kitaaba barattootaa barnoota Afaan Oromoo kutaa 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} keessatti dhiyaate irratti odeeffannoo quubsaa irraa argachuun waan danda'amuufi.

- B. Barsiisota Afaan Oromoo kutaa 9^{faa} fi 10^{faa} barsiisan. Sababni isaa barsiisonni Afaan Oromoo kitaabilee kanneenitti fayyadamanii yeroo barsiisan hanqinootadhiyaannaa hanqinaaleeqabiyyeen walqabatanii mul'atan irratti odeeffannoo quubsaa naa kennuu waan danda'aniifi.

3.3 Mala iddattoo

Malaa Qorannoon kun gosa qorannoo makaa ta'ee mala sakatta'a kitaaba fayyadame Sababa qorannoo makaa ta'eefis dhiyaannaa qabiyyee kitaabota Afaan Oromoo kutaa 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} mala ammamtaafi akkamtaan qaaccessuun ciminaa fi hanqina jiru adda baasee hanqinni jiru akka furamuuf karaa agarsiisuuf qoratichi ibsa akkamtaa gargaaramee jira. Mala akkamtaan fayyadamuun qabiyyee kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaalee 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} yammuu xinxalamaa fi yaanni barsiisotaa meeshaalee funaansa odeeffannoo fudhatamuun ibsame jira. Rakkoo qabiyyee irratti mul'atan adda baasuuf qorannoon kun yammuu qindaa'u, iddattoo filachuuf meeshaalee ragaan ittiin walitti qabamu caaseffamuun wixineeffamee jira.

3.4 Mala filannoo iddattoo

3.4.1 Kitaaba barataa

Kitaabni barnoota Afaan Oromoo Ministeera Barnootaa Itiyoophiyaatiin bara 2005/2012 qophaa'ee manneetii barnootaa hundaf dhiyaate. Haaluma kanaan kitaabni qorannoon kun irratti geggeeffame kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaalee 9^{faa} fi 10^{ffaa} ti. Qoratichis kitaabilee barataa kutaalee kanneenii kan filatameef ammo yeroo dheeraaf ittiin barsiisaa waan tureef kitaabilee kanneen keessatti hanqinoota tokkoo tokkoo waanargeef fala isaa barbaaduuf. Kitaabileen barnootaa sadarkaa lammaffaa Afaan Oromoo ittiin barsiisuuf qopha'an keessatti qabiyyee barsiisuuf dhiyaatan irratti xiyyeeffannoon kennamee quubsaa akka hin taane qoratichi adeemsa muuxannoo baruufi barsiisuu horate keessatti hubatee jira.

Akka qoratichi hubatetti qabiyyee kitaabota kanneen keessatti dhiyaatan barattoota haalaan shaakalsiisuufi hubannoo barattootaa gad fageenyaan madaaluuf ga'aakan ta'e miti. Kana jechuun qabiyyeewwan garaagaraa haala qoratichi muuxannoo Afaan Oromoo Sadarkaa lammaffaa barsiisuu qabu irraa hanqinoota hubate irratti hundaa'ee dhiyaannaa qabiyyee kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} maal akka fakkaatu qorate. Qorannoo kana keessatti aburraa kitaabaa geggeessuuf ammoo iddatteessuu miti carraa keessaa iddatteessuu

akkayyootti (purposive sampling) gargaaramee jira. Sababni gosi iddattoon kun filatameef, kitaabilee kanneen fayyadamee barsiisaa waan jiruufi xiyyeeffannoon qoratichaa sakatta'aa kitaabaa waan ta'eef kallattiidhumaan gosa iddatteessuu kaayyoo isaa waliin deemu filatee jira.

3.4.2 Qajeelcha barsiisaa

Maddi ragaa qorannoo kanaa kaayyoo qorannoo kanaa galmaan ga'a jedhamee yaadame sakatta'insa qajeelcha barsiisaa kutaa 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} ti. As irratti qabiyyeewwan kitaaba barataa keessatti dhiyaatan qajeelcha barsiisaa irratti akkamittiin akka dhiyaatan addaan baasuudha. Kunis hanqinaalee gama qabiyyeen jiru ibsuurratti xiyyeeffata. Kana jechuun ibsiifi fakkeenyi kitaaba barataa keessatti kenname QB keessa jiraachuufi dhibuu isaa adda baasa.

3.4.3 Kutaa

Akkuma armaan olitti ibsame mata dureen qorannoon kun irratti geggeeffame qaacceessa qabiyyee kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo kutaalee 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} kan jedhuudha. Malli kutaan kun itti filatamee mala iddatteessuu mijataa (convenience sampling) dha. Sababi isaa, qoratichi ragaa qorannoo isaatiif isa barbaachisu funaannachuuf manneen barnoota naannoo Wallaggaa Lixaa jiran keessaa kan itti hojjetaa jiru mana barumsaa sadarkaa lammaffaa Gullisoo waan ta'eefiidha.

Haala filannoo iddattoo qorannoo kanaa keessatti kutaan barnootaa qorannoon kun irratti xiyyeeffate adda bahee filatamee jira. Kunis kutaalee 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} yoo ta'an sababa qorataan mata duree kana filateef ammoo kutaalee kanneen barsiisaa waan jiruuf hubannoo isaanii dhimma qabiyyee irratti qaban hanqina akka qabu adda baasee waan hubateef. Kana malees barattoonni kutaalee 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} baratan qormaata biyyolessaa fudhachuufwaantaheefiidha. Barattoonni kun ammo sadarkaa qophaa'inaatti darbuuf qophaa'a waan ta'eef qabiyyee gad fageenyaan xinxaluun hubachuun waan irraa eegamuuf. Kitaabilee isaaniif qophaa'erratti garuu qabiyyeen dhiyaatan hundhaalaan kan hindhiyaatin ta'uu isaanii qoratichi muuxannoo kitaabilee kanneen barsiisuun dabarsee irraa waan hubateef sadarkaa kutaalee kanneen irratti xiyyeeffate.

3.4.4 Barsiisota

Akkuma kitaaba barataa qorannoo kanaaf madda ragaa amanamoo ta'u jedhamanii kan yaadaman, barsiisota Afaan Oromoo barsiisaniidha. Barsiisota Afaan Oromoo barsiisan keessas xiyyeeffannoo qorannoo kanaa kanneen mana barumsaa sadarkaa lammaffaa Gullisoo barsiisanii fi barsiisota Aanolee naannoo sana jiraniidha. Isaanis :Aanaa Aayiraa, Aanaa Najjoo ,Aanaa Bojji Coqorsaa,Aanaa Kilxukarraa Aanaa Gimbii,Aanaa sayyoo Noolee Isaanis dhirra kudha sagaliifi fi dhalaa afur .Baay'inni barsiisota mana barumsaa kana Afaan Oromoo barsiisan ammo Digdamii sadii dha. Digdamiisadanuu sadarkaan barnoota isaanii Afaan Ormootiin Digirii tokkoffaa(BA)qabu. Iddattoo qorannoo kanaa kanneen ta'anis digdamii sadanuu isaaniiti. Sababni isaa Digdamii sadanuu sadarkaa lammaaffatti Afaan Oromoo barsiisuun muuxannoo waan qabaniif.

Kitaabilee kanneen keessatti qabiyyeen dhiyaate maal akka fakkaatu,sadarkaafi dandeetti barattootaa wajjin wal madaaluufi dhiisuu,qindoomina qabaachuufi dhabuu ykn dhiphaarraa gara bal'aatti ykn salphaarraa gara cimaattii qindaa'uu fi dhiisuu isaanii irratti odeeffannoo kennuu kan danda'an waan ta'eef. Mala iddatteessuu hunda Akkayyaatti gargaaramuun Digdamii sadanuu akkuma jirutti fudhatamanii jiru. Sababa qorataan mala kana filateef ammo barsiisota amma jiran hunda rraa osoo addaan hin basin odeeffannoo sassabbachuun waan barbaadeef.

3.5 Meeshaalee Funaansa Odeeffannoo

Qoratiichi qorannoo kanaaf odeeffannoo qindaa'aa qabatamaafi amanamaa ta'e argachuuf meeshaa ittiin odeeffannoon funaanamu qindeessera. Meeshaaleenodeeffannoon ittiin funanamaa nes kanneen armaan gadiiti.

3.5.1 Sakatta'a Dookmentii

Meeshaaleen funaansa raga kanneenirra odeeffannoo barbaachisaa bifa qulqulleetiin (akkamtaa) funaanuuf waan nama gargaaruuf qorataan meeshaalee barnootaa kanneen lamaan kitaba barataafi qajeelcha barsiisaa barreeffamaan dhiyaatee jiru kanneen wal bira qabee qaaccessa qabiyyee meeshaalee barnootaa kanneenii madaaluuf gargaaramee jira.

Yaada kana ilaalchisee Dastaa (2013) akka ibsetti “Dokumantoota akka ragatti gargaaramne kanneen osoo itti hin fayyadamin dura dhugummaa isaanii hubachuun barbaachisaadha. Dugummaa isaanii mirkaneeffachuuf immoo qeequun barbaachisaadha. Qeequun qeeqa keessaafi qeeqa alaa jedhee bakka lamatti qoodama.” Akka yaadhayyuu kanaarra hubatamutti dokumanttoonnis akka madda ragaa qorannooti kan nama fayydan ta'uutu hubatama.

Kanaafu adeemsa qorannoo kanaa keessatti maddi ragaan inni jalqabaafi bu'uraa kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} ti. Kitaani kun jalqaba kan maxxanfame Rippaabilka Dimookiratwaa Federalawaa Itoophiyaa Minsteera barnootaan bara 2005/2012 ture. Qorannoon kun maxxansa jalqabaa kanarratti xiyyeeffachuun kan qophaa'e dhiyaannaa qabiyyee kitaabilee kanneen keessatti mullatan ilaalchisee qoratichi ragaa funaanuuf kitaaba barataatti fayyadameera.

Gama kanaan ragaalee barbaachisuufi quubsaa ta'an argachuuf qabxilee mirkaneessa sakatta'insa qabiyyeewwanii agarsiisan dursee qopheeffachuun sakatta'insi akka geggeeffamu taasifame. Sakatta'insi taasifames kitaabilee kanneen keessatti qabiyyeewwan kutaa 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} fuula isaan irratti argamiin kanneen hanqinaalee akka qindoomna qabaachuu fi dhabuu isaanii umuriifi sadarkaa barattootaa waliin deemuufi dhiisuu isaa, irradeddeebii qabaachuufi dhiisuu isaanii, walitti dhufeenya qabaachuufi dhiisuu isaanii waliin walbukkee qabuun bu'ura godhachuuni.

Kunis dhiyaannaan qabiyyee kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaalee kanneen keessatti argaman sakatta'amaniiru. Kunis kan irratti xiyyeeffatu haala dhiyaannaa qabiyyee kitaabicha keessa jiran sakatta'uun hanqinaalee jiran addaan baasuu fi furmaata barbaaduudha. Walumaagalatti qabiyyee kitaabilee kanneen keessa jiran maal akka fakkatanii fi akkamitti akka dhiyaatan sakatta'amaniin kanneen hanqina qaban adda bahanii dhiyaataniiru.

3.5.2. Bar Gaaffii barsiisotaa

Bargaaffiin malleen odeeffannoon ittiin funaanamu keessaa isa tokkoofi kan qorattoota baay'een filatamuu ta'ee argama Kanaafuu sababa kan ta'an yeroo fi human qusata, odeeffannoo sirrii argachuuf, odeef-kennitota hundaa gaaffii walfakkatu gaafachuuf, ,bakka bu'uun dalagamuu danda'a, qorataafi odeef-kennaa gidduu waliin dubbii waan hin barbaachifneefi gaaffileen of geeggannoo qophaa, uudha. Dastaa (2013:125).

Kanaafu umeeshaaleen odeeffannoon ittiin funaanamu kan biraa barfgaaffii barsiisotaati. Sababi bargaffiin barsiisota kanaaf dhiyaate ammoo, yaada barsiisonni kennan ragaa sakatta'insa kitaabilee waliin walbira qabuun ragaa gabbataafi qabatamaa ta'e argachuufi. Kana malees, yaada qorataan KB fi QB irraa argate cimsuuf ; akkasumaskan qorataan kitaabilee kanneen keessaa sakatta'ee bira hin ga'in hafe yoo jiraate dabaluu gargaara jedhameeti. Barfgaaffiin dhiyaate kun qabiyyeewwan kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaalee 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} keessatti dhiyaate adeemsa baruu fi barsiisuu galmaan ga'huu keessatti maal akka fakkaatanyaa isaaniibarreeffamaan akka ibsaniif karoofamedha. baay'inni gaaffii dhiyaate shan yammuu ta'an isaanis gaaffilee banaaficu faa ta'anii kan walqabataa deemaniidha.

Odeeffannoo ga'aa argachuuf gaaffilee kanneen ga'haadha. Sababni isaa gaaffilee shananuu kunneen odeeffannoo bal'aa waan of keessaa qabaniifi. Odeeffannoo ga'aa argachuuf qoratichi gaaffilee kanatti dhimma bahuun isaa ammo barsiisonni kunneen hanqina dhiyaannaa qabiyyee waliin wal qabatee kitaaba barnootaa kana keessa jiru osoo hin daangeffamin gaaffilee shanan isaaniyyuu akka ifatti baasaniif akkasumas hanqinaalee biroo yoo jiraates akka ibsan yaadameeti. Kana malees hanqinaalee kanneen akkamitti akka furaa jiraniifi gara fuulduraatti dhimma dhiyaannaa qabiyyee kanaa maal ta'uu akka qabu waan ibsanifi.

3.6 Adeemsa Ragaa walitti qabu

Qorannoon kanaaf ragaan karaa sakatta'insa kitaabaafi bargaffii barsiisotaa irraa akka walitti qabame armaan olitti ibsameera. Adeemsa ragaan meeshaalee kanneen walitti qabame ammo ,jalqaba kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaalee 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} haalli dhiyannaa qabiyyee maal akka fakkaatu xinxalameera. Ragaalee sakatta'insa kitaaba irraa argates qoratichi gabatee qabxilee sakatta'a madaalli qopheesse keessatti guutun galmeessee jira. Ittanisuun barfgaaffii barsiisotaaf qophaa'ee barsiisota iddattoo ta'aniif dhiyaatee ragaan sassaabamee jira.

3.7 Mala qaaccessa Odeeffannoo

Ragaan sakatta'insa kitaabaafibar gaffii barsiisotaa irraa argame mala akkamtaan fi ammamtaa tiin qaaccessesse jira. Ragaa mala akkamtaa hordofuun funaaname mala qorannoo akkamtaan ibsame jira. Hammamtaan ammoo bargaaffii barsiisonni kennan ammoo jalqaba barsiisonni gaaffii tokkoof deebii walfakkaataa kennan adda bahanii erga lakkawamanii booda dhibbeentaan gabatee keessa kaa'amanii ibsiifi hiikni gahaan itti kennamee jira. Walumaa galatti ragaan xinxala dhiyaanna qabiyyee kitaaba barataa Afaan Oromoo sakatta'insa kitaaba fi barfgaaffii barsiisotaan argame haala oliin qindaa'ee fiqaaccessamee hiikni itti kennamee booda cuunfaafi yaanni furmataa akka dhiyaatu ta'e.

Boqonnaa Afur: Dhiyeessii Fi Xiinxala Ragaa

4.1 Seensa

Mata duree kana keessatti qaaccessa qabiyyee kitaabaaleebarataa kutaa 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} irraa meeshaalee funaansa ragaatiin argamanituudhiyaate. Kunis odeeffannoowwan sakatta'aa barruutti gargaaramuun qindaa'e xiinxalamani jiru. Haaluma kanaan oddeeffannoo argachuuf qaaccessi k itaabaalee barataa dhiyaatan erga raawwatee booda odeeffannoowwan kanneen meeshaalee funaansa ragaatiin argaman haalan qaacceedhamanii jiru Bifuma kanaan qorannoon kun qaaccessa qabiyyee kitaabaalee Barnoota Afaan Oromoo kutaa salgaaffaa fikurnaffaarratti kan xiyyeeffatee waan ta'eef qorattichi muuxannoo qaburraa ka'uun jalqaba rakkoo qabiyyeetiin mul'atan maal maal akka ta'an addaan baasuuf qabiyyeewwan sakatta'uu danda'eera. Akkasumas hanqinaalee bira gahaman gabatee mirkaneeffannaa armaan gadii keessatti eeruun xinxala geggeesse jira. .

4.2 Qabiyyee Irra deddeebii ta'an:

Qabiyyee irra daddebi'aman jechuun qabiyyeen tokko yammuu dhiyaatu akkaataan inni itti dhiyaatu kan kutaa darbee wajjin tokko yoo ta'eedha. Asirratti waan hubatamuu qabu qabiyyee tokkoo kutaa walitti aanaan fakkeenya 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} keessattuu dhiyaachuu danda'a. Garuu qabiyyeen sun osoo itti hin dabalamin ykn osoo irraa hin irratin dhiyaate yoo ta'e irraddeddeebii ta'a jechuudhuudha

Gabatee 1 Irra deddbii qabiyyeewwan gilgaalota kitaaba afaan oromoo kutaa 9^{ffaa} fi 10^{ffaa}

Qabiyyee	Kutaa 9 ^{ffaa}		Kutaa 10 ^{ffaa}	
	Boqonnaa	Fuula	Boqonnaa	Fuula
Jecha tishoo	1	20	2	26
Birsaga	2	22	1	8
Sirna tuqaalee	6	72	8	83
Maqibsaa fi gosoota isaa	7	58	5	55

Akkuma gabatee armaan oliirraatti ibsame qabiyyeewwan kutaalee lamaan keessatti dhiyaataniiru Haata'u malee dhiyaachuu isaan qofa osoo hin taane bifa tokkoon dhiyaachuu isaanii argina. Fakkeenyaaf gilgaalonni shaakalli jechoota tishoo dhiyaatan garaagarummaa kan qaban miti. Gilgaalonni kutaa 9^{ffaa} ta'e kutaa 10^{ffaa}tti dhiyaatan jechoota armaan gadii tisheessi

hiika isaanii ammoo barreessi kan jedhuudha.hiikni jecha tishoos akkuma kana.Hiikni jecha tishsoof kenname jecha tishoo jechuun jechoota lamaafi lamaa olirraa kanijaaramu ta’u isaa ibsuurra kan hafe fakkeenya jechoota lamaa olirraa ijaaramuu kutaa salgaaffaas ta’e kutaa kurnaffaa keessatti waan ibsame hin jiru. Kun ammo qabiyyeen kun irra deddeebii ta’u isaati Sababni isaa jechi tishoo jechoota lamaa olirraa ijaaramuu akka danda’amu erga ibsee fakkeenyaan deggeruun dhiyeessuun qaba kana ta’uu baannaan barattoota waan haaraa kan barsiisu miti.

Fkn kutaa 9ffaa

Jechoota armaan gadii tisheessuun hiika isaanii kenni

1 garaa+gadi

2 qofaa+galuu

3 gidduu+galuu

4 qotee+ bulaa

5 bifa +badii

6 mataa+duree

7 saba+lammii

8 miilla+jala

9 roga+sadii

10 yoom+eessa

kutaa 10ffaa

jechoota armaan gadii tisheessuun hiika isanii barreessi

a dhugaatii+laafaa

b sanbta+guddaa

c dafqee+ bulaa

d xiinxala+ sammuu

e mataa +hima

f saree+ diida

Akkuma gabatee armaan olii fi fakkeenya kitaabilee barataa irraa hubachuun danda’umu techoota tisheessi hiika isaanii barreess kan jedhutu mullata.

Karaa kan biroo birsaga ilaachisee wantoonni dhiyaatan garaagarummaa kan qaban kan fakkatan ta'uyyuu garaagarummaa tokkooyyu hin qaban. Sababni isaa kutaa 9^{ffaa}s ta'e kutaa 10^{ffaa}tti gilgaalonni shaakalli birsagarratti dhiyaatan tokkuma. Innis jechoota armaan gadii birsagatti qooduun birsaga meeqa akka qaban ibsi kan jedhu yammuu ta'u,kutaa kurnaffaarrattis kan dabalate waan haaraa hin qabu.Waa'ee seeri birsagaa ammoo kutaa salgaffaatti ibsa gabaabaa wajjiin dhiyaate jira.kana baratan malees jechoota birsagatti qooduun hin danda'amu.

Barattoonni yammuu gilgaallii shaakallii dhiyaatuu fakkeenya kitaabicharratti dhiyaateen hojjetu.kitaabichiis haalaagaarii ta'een fakkeenya kenname ibsaa wajjin dhiyeesse jira.seerri birsagaa akkam akka ta'eefi jechoota akkamitti birsagatti akka qoodamu ibse jira Fakkeenyaaf birsaga

keessatti sagalee jabaa fi irrabuta akka addaan qoodan,dubbifamaan qopha'aa isaa birsaga ta'uu a kka hindandeenyeefikkf kutaamaa salgaffaatti barattoonni barataniidarbu.kanaafuu qabiyyeekuta a kurannaffaatti dhiyaatekan kutaa salgaffaatti barataniidha.

Fkn

Kutaa 9ffaa

Jechoota armaan gadii birsaga birsagattii qooduun bisaga meeqa akka qaban ibsi

a addooyyee

b aadaa

c misrroo

e hiriyyummaa

f shamarran

g cidha

kutaa 10 ffaa

jechoota armaan gadii birsaga meeqa akka qaban adda baasii mullisi

a kam

b tokko

c lama

d shan

e aadaa

f qullubbii

g obboleettii

kanaafuu qabiyyeen kun kutaa kurannaffaatti yammuu dhiyaatu barattoota waan haaraa kan barsiisu hin qabu .kanaafuu irra deddeebii qabiyyee ta'uun barattoonni baranneerraa irra darbaa kan biroo nu barsiisaa jedhu.Kana malees waa'ee maqibsaa fi gosoota ilaachisee haala dhiyaannaas ta'e yaadannoon kenname tokkuma. Fakkeenyaaf maqibsajechuun maqaa ykn bamaqaa booda galuun kan ibsuudha kan jedhu kutaalee lamaan keessattiyyuu bifa tokkoon dhiyaate. Fkn kutaa 9ffaa

Maqaa fi gosoota isaa

Maqibsa jechuun mqaq ykn bamqaa ibsa

gosoota maqibsaa

Maqibsaa gosoota shanitti qoodama

- 1 maqibsoota hangaa
- 2 Maqibsoota lakkoofsaa
- 3 Maqibsoota abbummaa
- 4 maqibsoota iyyaafannoo

kutaa 10ffaa

gosoota maqibsaa

- 1 .maqibsa baay'inaa
- 2.maqibsoota lakkoofsaa
- 3 .maqibsoota abbummaa
- 4.maqibsoota iyyaafaannoo

Kun ammo irra deddeebii qabiyyee waan ta'eef barattoota waan nuffisiisuuf barattoonni yeroo baayye yeroo wayita Afaan oromoo gosa barnoota biraa dubbisuu, mana kitaabaa deemuu, irra darbaa baranneerra jechuufi kkf gochutu baayyata. Kun ammoo barattootas ta'e barsiisota fedha waan dhowwatuuf qulqullina barnootaa irratti dhiibbaa fida. Sirna xuqaalee ilaachisee sarara xiqqaafi tuttuqaa kan jedhu ilaachisee kan kutaalee lamaan irratti ibsiifi fakkeenyi kenname tokkuma. Kun ammoo barattoota waan haaraa waan barsiisuu hin qabu. Kanaafuu barattoota waan haaraa waan hin barsiifneef fedha dhabsiisuun barattoonni daree barnoota keessa ta'anii barachuuf hin barbaadan.

Walumaagalatti akka armaan olitti ibsamee qabiyyeewwan dhiyaatan irra deddeebii kan qaban waan ta'aniif barattoota kan nuffisiisan ta'uu isaanii fi haalli dhiyaannaa isaanii walitti fufiinsa fiqindoomina qabuun kan hinqabne akkasumas barattoota waan haaraa kan hin barsiisneedha .kun ammo qulqullina barnoota irratti rakkoo waan qabuuf fooyya'uun barbaachisaa ta'a.

Cunningsworth(1995) Kitaabi barnootaa gaariin barnoonni ktaabicha keessatti dhiyaatu barattoot a beekumsa afaanii gonfachiisuun irra deddeebii kan hinqabne ta'u qaba. kitaabni gaariin barnoonni kitaabicha barattoonni kun ogummaa afaanii karaa adda addaa gabbifataniif qabiyyeen barnootaa dhiyaatu walitti fufiinsa qabaachuun akkaataa barattoota waan haaraa barsiisuu danda'utti dhiyaachuu akka qabu ibsa.

Kanaafuu qabiyyeen armaan olitti tarreeffaman ualaagalee armaan olii kan guutan miti. kana malees ulaagaan madaallii kitaaba gaarii duraa duubni qabiyyee haalaan kan qindaa'ee, fedhii barattootaa akkasumas kaayyoo barnootaa afaaniin kan walsimatu ta'uun biyyee haalaan kan qindaa'ee, fedhii barattootaa akkasumas kaayyoofi galma barnoota afaan galmaan kan gahu seen duubee barattootaa giddu galeessa kan godhate ta'uu ibse. kanaafuu, dhiyaannaan qabiyyee armaan ol akka yaada hayyuu kanatti hanqina qaba.

Akka Richards and Renandyan(2002) Ulaagaa madallii kitaaba barnoota afaanii keessatti kitaabni gaariin irra deddeebii qabiyyee kan hin qabne, dhiyaannaan caasaafi qabiyyee isaanis qindoomina kan qabu ykn salphaarra gara cimaatti akka deemutti dhiyeessuun barbaachisaadha. Kana malees kitaabni gaariin barnoonni duraa fiduubaan qindaa'ee bifa walitti fufiinsa qabuufi hawwatamummaa qabuun kan ittiin dhiyaateedha jechuun ibsanii jiru. Argannoo kanarraa

mul'ate garuu haalli dhiyaannaa qabiyyee armaan olitti ibsanana kitaaba barataa kutaa 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} keessatti itti dhiyaate hawwatammummaa kan hin qabne ta'uu isaati.

Kana malees kitaabni qophaa'uu kan barattoota daree barnootaa keessatti waliin mari'achiisaa akka baratan kan taasisu yoo ta'e gaariidha. Kana jechuun qabiyyeen barnootaa qophaa'u kan ibsi ga'aan barattootaaf irratti kenname ta'uu qaba. Yaaduma hayyotaa kanarraa akka hubatamutti qabiyyeen barnootaa yammuu dhiyaatan kutaalee garaagaraa keessatti wal fakkaachuu danda'u. Hata'u malee qabiyyeen dhiyaatan kun akkaatama sadarkaa barattootaatti walitti fufiinsa fi qindoomina qabaachuun barattoota waan haaraa kan barsiisan ta'anii dhiyaachuun foyyaa deemuu qabu. Fakkeenyaaf qabiyyeen dhiyaatan kan kutaa kurnaffaa kan kutaa salgaaffaa caalaa bal'aa ykn cimaa ta'uu qaba. Sababni barattoonni kutaatii gara kutaatti sadarkaafi umurii akkasumas hubannoon barattoota waan foyyaa'a deemuufi .akkasumsa barattoon waan haaraa isa kanaan dura deekan walbukkee qaba barachuu waan barbaadaniif. Kana malees barsiisnii nuffii tokko malee waan barsiisu sana xiyyeeffannoo itti kennuun akka barsiisan kan hintaasifneedha.

4.3. Qabiyyee qindoomina hinqabne ykn salphaarra gara cimaatti hinqindooftne.

Qabiyyeen qindoomina hin qabne jechuun qabiyyeen dhiyaate duraa duuba isaa eegee kan dhiyaate miti jechuudha. Kana jechuun qabiyyeen barnoota yammuu dhiyaatu kutaati gara kutaatti salphaarra gara ulfaataatti ykn salphaa irraa gara cimaatti akkaata sadarkaa, dandeetti barattootaatti kan hin dhiyaanne jechuudha.

Gabatee 2 Qabiyyeewwan qindoomina hinqabne kitaaba barataa afaan oromoo kutaa 9ffaa fi 10ffaa

Qabiyyee	Kutaa 9ffaa		Kutaa 10ffaa	
	Boqonnaa	Fuula	Boqonnaa	Fuula
Maqaa fi gosa isaa	4	39	6	63
Hennaa	5	50	1	10
Gaalee fi gosa isaa	4	37	3	36
Xalayaa fi xalayaa barreessuu	18	173	17	165
Firoomsee	10	101	11	113
Maqaa akka ibsa maqaatti	5	48	7	73

Akkuma gabatee armaan oliirraatti ibsame qabiyyeewwan kun kutaalee lamaan kutaa salgaaffaafi kurnaffaa keessatti dhiyaatanii jiru. Haata'u malee haalli dhiyaannaa isaanii hanqinaalee addaa addaa qaba. Fakkeenya maqaafi gosoota isaa kan jedhu keessatti kan kutaa salgaaffaa irratti dhiyaate kan kutaa kurnaffaa caalaa ballina qaba. kutaa salgaaffaatti kan dhiyaatee maalummaamaqaa fi gosoonni maqaa yaadannoo wajjin ballinaan ibsame jira. Kutaa kurnaffaatti ammoo gilgaala shaakallii maqaafi gosoota isaa adda baasii kan jedhutu dhiyaate jira. Kanaafuu haalli dhiyaannaa qabiyyee kun dhiphaarra gara ballaa ykn waan salphaarra gara cimaa kan jedhu kan hordofe miti

Fkn kutaa 9ffaa

Maqaa fi gosoota isaa

Maqaa jechuun jecha namni, iddoon meeshaan yaadniifikkf ittiin waamamaniidh.

Gosoota maqaa

1 maqaa dhuunfaa

- 1 maqaa gamtaa
- 2 maqaa dimshaashaa
- 3 maqaa meeshaa
- 4 Maqaa killayyaa

Kutaa 10ffaa

Himoota armaan gadii keessatti maqaa adda baasuun jala muri.

- 1 Garbuun Baaleetti bali'naan oomishama
- 2 Hiryyummaan kabaja nama dhorka
- 3 Ejjetaan hoolaa qalachuuf halbee bite
- 4 Ummanni chaayinaa hojiidhaan cimoodha

.5Oromiyaan albuuda hedduu qabdi

Kanaafuu fakkeenya kitaabileerraa fudhatameefi ibsa gabatee irraa hubachuun akkuma danda'amu kan kutaa sagalii kan kutaa kudhanii caalaa ballina qaba.

Hennaan haalli ittiin dhiyaate haala duraafi duuba dhiyaannaa qabiyyee kan eege miti. Kutaa sagaffaatti hennaa ammeennaa kan jedhurra jalqabe. Kutaa kurnaffaatti ammo Hennaa kan jedhurraa jalqabe. Hennaa ammeennaa gosoota hennaati. kun ammo osoo henna jechuun maal jechuu akka ta'efi hennaan bakka guguddaa meeqatti akka qoodamu osoo hin ibsin gosoota hennaarraa jalqabuun kutaa kurnaffaatti ammo hennaarra jalqabuun duraa duuba qabiyyee eege dhiphaa irraa gara ballaatti kan dhiyaate miti. Gaaleefi gosoota isaa ilaachisee ammo ballinaan ibsiifi fakkeenya kan itti kenname kutaa kurannaffaa caalaa kutaa salgaffaatti. Kun ammo haala ballinaafi dhiphina qabiyyeen kan qindaa'ee miti. Sababni isaa qabiyyeen barnoota salphaarraa gara cimaatti dhiphaarra garabal'aatti kan jedhu yaada hayyotaa wajjin kan deemu miti.

Fkn

Kutaa 9ffaa

Hennaa Ammennaa henna hammennaa gosa hennaati

Kutaa 10ffaa

Hennaa henna jechuun yeroo jechuu dha.

Akkasumas gaalee fi gosa isaa

Kutaa 9ffaa

Gosoota gaalee

1 Gaalee maqaa

2. Gaalee gochimaa

3 Gaalee durduubee

4. Gaalee maqibsaa hiika isaa waliin dhiyaataniiru

Kutaa 10ffaa

Gaalee fi gosoota isaa

Himoota armaan gadii keessaa gaaleewwan adda baasuun gosota isaanii himi

1. Namni hamaan ofuma miidha.

2. Jalalli dhugaa gatii hin barbaadu

3 Konkolaatichi saffisaan fiigaa jira

Kanneen armaan olitti ibsaman fakkeenya kitaaba barataa irraa fudhatamaniidha.

Kana malees kutaa salgaaffaatti xalayaa barreessuu kan jedhu kutaa kuraaffaatti ammo xalayaa kan jedhutu dhiyaate jira. Qabiyyeewwan kun haalli dhiyaannaa isaanii dhiphaarra gara ballaatti kan dhiyaate miti. Sababi isaa osoo xalayaa kan jedhuuf hiika hin kenninxalayaa barreessuu kan jedhu barsiisuun hin danda'amu. Barattoonni xalayaa jechuun maal jechuu akka ta'e osoo hin beekin xalayaa barreesisuun hin danda'amu. Kana malees qabiyyeewwan kun lamaan sadarkaa kanatti barbaachisummaa hin qaban.

Xalayaa kan jedhu kun kutaa shanaffaati jalqabee barattoonni xalayaa addaddaa barreessuun poosataa waraqaarraa hojjechuun shaakalaa waan turaniif sadarkaa kanatti barbaachisaa miti. Kana malees qabiyyeen kun barattoota sadarkaa lammaffaaf qormaata biyyoolessa irrattilee hin gaafataman. Qormaata biyyoolessaa kutaa kurnaffaa bara 1993 hanga ammaatti waa'ee xalayaa ilaachisee gaaffilee tokko qofatu gaafatame .innis kan bara 1993 gosti xaalayaa meeqa ?kan jedhu qofa. Barattoonni beekumsaaf barachuun akkuma jirutti ammoo xiyyeeffannoon isaanii qormaata darbuu waan ta'eef qormaata biyyoolessaarratti dhiyaachuu dhabuun barattoota fedha dhabsiisa. Kanaafuu qabiyyeen kun sadarkaa kanatti barbaachisummaahin qabu.

Firoomsee (durduube) jedhee kutaa salgaaffaatti dhiyaate kutaa kurnaffaatti dhiyaate caalaa ibsi ballaafi yaadannoon dhiyaate jira. Haala qindoomina qabuun ykn dhiphaarra gara ballaatti kan dhiyaate miti. Kutaa salgaaffaatti yaadannoon ballinaa kennamuunfi gosoota isaa waliin dhiyaate jira. kutaa kurnaffaatti garuu hiika qofatu dhiyaate. kanaafuu qabiyyeen kun qindoomina hin qabu. Maqaa akka ibsa maqaatti kan jedhurratti hiikni kennames ta'e gilgaalli shaakallii dhiyaate kan kutaa salgaaffaa kan kutaa kurnaffaa caalaa ballaadha. Kun ammo qindoomina kan hinqabneedha. Barattoonni akkaataa bu'a qabeessa ta'een afaan akka barataniif waantoota hedduu walitti guuranii dhiyeessuun gaarii miti. Yeroo tokkotti ogummaa afaanii murata'e akkaataa gaariin karoorfamee dhiyaachuuf qaba Ogummaan afaanis ta'e qabiyyeen barnootaa barsiifamu kutaati gara kutaatti ykn boqonnaa gara boqonnaatti akkaataa hariiroo waliin qabaachuu qaba Kunis barattoonni barnoota duraan baratan akka yaadachuu danda'an isaan gargaara Cunningsworth (1984).

Haaluma walfakkaatuun, Nunan (1989), gilgaalonni barnootaa akkaataa hubannoofi dandeettii barattootaarratti hundaa'uun qindaa'ee sadarkeeffama. Adeemsa tartiibessuufi qindeessuu gilgaalotaa hubannoo irratti hundaa'an irraa ka'uun gara gilgaalota to'annan dalgamaniitti deema. Dhumarratti ammo gilgaalota waliigaltee dhugaatti barattoota hirmaachisantu dhiyaata.

Akka yaada Nunan hubachuundanda'amutti gilgaalonni barnootaa daree barnootaatti dhiyaatan sadarkeeffamuun qindaa'uu qabu.Haalli ittiin sadarkeeffaman ammo hubannoofi dandeettii barattootaarratti kan hundaa'ee ta'u qaba.Innis sadarkaa bilchina sammuu fi hubannoo barattootaa xiyyeeffannoo keessa kan galche ta'e yaada kamtu dura dhufuufi kamtu itti aanee dhufuu akka qaban kan jedhuun kan walqabateedha.

Sabani isaa hubannoofi dandeettiin barattootaa kutaa salgaffaafi kutaa kurnaffaa kan walgitu miti.Waan kana ta'eef sadarkeessuun hubannoofi dandeettii barattootaa giddu galeessa kan godhate qabiyyeefi gilaalota afaanii sadarkaa sadarkaan qindeessuun kan walqabateedha.Karaa kan biroo ammo gilgaalonni salphaarra garacimaatti yaada ifa ta'e irra gara yaada walxaxaatti, yaada muratawwaarra gara yaada dimshaashaatti qindaa'uu qaba Nunan(1989)

4.4Qabiyyee sadarkaa fi umurii barattootaa waliin hin deemne

Qabiyyeen sadarkaa barattootaa waliin kan hin deemne jechuun gabaabumatti haala dandeetti barattoota giddu galeessa godhateen kan dhiyaate miti jechuudha. Fakkeenyaafi barattoonni kutaa kudhanii barattoota kutaa salgaffaa dandeettii fi umuriin ni caalu .Kanaafu qabiyyeen barnootaa barattoota kanaaf dhiyaatu kan kutaa kudhanii kan kutaa sagalii caalaa foyyee Kana hin dhiyaannee jechuun

Gabatee 3Qabiyyeewwan sadarkaa fidandeettii baratattootaa waliin hindeemnekitaaba barataa afaan oromoo kutaa 9 fi 10ffaa

Qabiyyee	Kutaa 9ffaa		Kutaa 10 ffaa	
	Boqonnaa	Fuula	Boqonnaa	Fuula
Fufilee	5	48	2	25
Walqabsiistuu	13	129	9	98

Haalli dhiyaannaa fufilee kan kutaa salgaaffaa hiika fufilee fi gosoota fufilee yammu ta'u kan kutaa kurnaffaa ammoo yaadannoon kennames ta'e gilgaalli shaakallii dhiyaatan fufilee danummaa agarsiisan qofa. Faayidaalee fufii heddummina agarsiisuu qofa miti.

Faayidaaleen fufii kanneen akkasaala(koorniyaa), ramaddii, matahima, hennaafikkhinibsamne. kun ammo qabiyyeen kun xiyyeeffannoon waan hin dhiyaanneefsadarkaafi umurii barattootaa wajjin kan deemu miti. kanaafuu barattootaa fedha dhabsiisu danda'a. Sadarkaa barattootaa gadi ta'uun barattoota waan fedha dhabsiisuuf barattoonni daree barnoota keessa ta'anii barachuuf fedha hin qaban.

Kutaa 9ffaa

Fufilee(maxxantuu) fi akaakuu isaanii

Fufii jechuun dhamjecha ykn qaama jechaa taatee kan qophaatti hiika guutuu hinqabne jechuudha. Kanaafuu fufiin hiika argachuuf jecha biraa kan mataa ofii danda'ee dhaabbatutti maxxanuu qabi. Gama biraatiin hikattuu jechuu dandeenya.

Gosoota fufilee

1 .fufilee duree fkn al- hin- wal- ni- fi kkf

2 fufii giddee fufiin hundee jechaa addaan saaqee gidduu galu hin jiru.

3 fufii duubee fufiin dhuma jechaatti hirkattuu jechuudha

fkn –icha –oota –tti fi kkf

kutaa 10 ffaa

caasluga

Danuu

Fakkeenya 1

a Nui ni baranna.

b Isaan sun mana ijaaran

c Isaan sun dhufan

Fakkeenya 2

a nama –namoota

b farad –jabbilee(jabboota)

fakkeenya 3

a xinnoo-xixinnoo

b guddaa – guguddaa

shaakala walqabsiisotaa

kutaa 9ffaa

walqabsiisoman kanaan gaditti kennaman keessaa filachuun bakka duwwaa himoota
kanaan gadii keessatti galchuun barreessi

osoo hoo malee akkuma fi qofa moo kana malees

1. Gurbichi ni barata _____, ni daldala

2. Tolaan _____ abbaa isaa dheeraadha.

3. Qarshii qofa _____ hin ta'in deggersi yaadaas barbaachisaadha.

4. Obboleettiin kee barachaa jirti, ati _____?

5. Obsaa _____ Gammadaan obboleessota

6. Nyaata _____ dhugaatii barbaada?

7. Boontuu _____ waami

8. Qarshiin dhabe _____ siifan bita ture.

Kutaa 10 ffaa

Shaakala walqabsiisota

Walqabsiisota kanaan gaditti kenname gosa gosa isaaniin adda baasuun barreessi

Haata'u

Akkuma

Ykn

Osoo

Dabalees

Waan akka

Kanaafuu

Yookaanis

Silaayyuu

Haaluma kanaan

Yookaan ammo

Kana malees

hoo

kanarraa kan ka'een

kanaafiyyuu

garuu

malee

ta'ullee

ta'us

karaa biraan

ta'uyyu

ammoo

akkasumas

kanaa achi

akkuma armaan olitti ibsame qabiyyeen kun dandeettii barattootaa wajjin kan deemu miti

Walqabsiisota ilaachisee kutaa salgaaffaatti gilgaalli shaakallii dhiyaate bakka duwwaa guuti kan jedhuudha. Kutaa kurannaffaatti ammoo walqabsiisota gosatti qoodi kan jedhuudha. As keessatti maalummaa walqabsiisotaas ta'e walqabsiistonni gosa meeqa akka qabaniifi ulaagaa isaan itti qoodaman kitaaba barataarratti waan dhiyaate hin jiru. Kun ammo qabiyyeenkunxiyyeeffannoon itti kennamee sadarkaa barattoota wajjin kan hin dhiyaanne ta'u isaatu hubatama. Mikaa'ina barnoota afaaniif, qabiyyeen barnoota gama hundaan sadarkaa barattoota walgitu qabu

Haaluma kanaan yoo ilaalamu gilgaalli shaakalli dhiyaatan kanneen qoratichaan sakatta'aman ulaagaa kana kan guutan miti. Sadarkaa barattoota wajjinkan walgitu, barattoota kan hawwatu, mariisiisuuf kan mijatu, irra deddeebii kan hin qabneefi kan barattoota yaachisu ta'u qaba. Harmer (1987) Kitaani qophaa'u kan barattoota daree keessatti waliin mari'achiisaa akka baratan taasisu yoo ta'e gaarii dha. Kanaafuu qopheessitoonni sirna barnoota qorannoo kana akka galteetti fudhatanii kitaabilee barnoota Afaan oromoo irra deebi'anii fooyyessuun guddina afaanichaaf bakka olaanaa qaba.

4.5 Qaaccessa Bargaaffii barsiisotaa

Qorataan milkaa'ina qorannoo isaatiif maloota ragaa yookaan odeeffannoo ittiin funaannate keessaa inni biraa bargaaffii barsiisotaati Haaluma kanaan ragaa ykn odeeffannoo isaa haalaan cimsachuuf bargaaffilee shan barsiisota Godina W/Lixaa Aanaa Gullisoo, Bojji Coqorsaa, Najjoo, Qilxu karraa, Gimbii, Sayyoo Noolee fi Aanaa Ayiraa sadarkaa lammafa Afaan Oromoo kutaa salgaaffaa fikurnaffaa barsiisaa jiraniif dhiyeessee deebii isaanii akka armaan gadiitti qindesse dhiyeessee jira.

Ragaaleen bargaaffiirraa argame itti xixalameedha. Ragaan bargaaffii irraa argames gabatee 4-6 fi gaaffii 4.8 jiran irratti ibsa keessatti kan qaacceffame yammuu ta'u ragaan sakatta'aa kitaabaa irra argamee waliin walbira qabuun ibsii fi hiikni itti kennamee jira.

Bargaaffiingaaffii 1^{ffa} irratti barsiisotaaf dhiyaate barnoota Afaan Oromoo kitaaba barataa kutaa 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} keessatti qabiyye hundi qindoomina qabaachuuf dhiisuu isaanii adda baafachuuf gaafatamee ture.

Gaaffiin 2^{ffaa} ammo sababa qindoomina qabaachuufi dhabuu adda baafachuuf dhiyaate. bu'uruma kanaan ragaan haalli dhiyaannaa qabiyyee kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa 9^{ffaa} fi 10

ffaa indoomina qabaachuufi dhiisuu isaanii ilaalchisee deebii barsiisonni kennan gabatee armaan gadii keessatti dhiyaatera

Gabatee 4ffaa Qabiyyeewwan kitaaba barataa keessatti kindoomina hinqabne

Barnootaafaan oromookitaaba barataa kutaa 9fi 10 keessatti qabiyyeendhiyaatehundi qindomina qabu.	Deebii kennitoota	
	Baay'ina	%
Eeyyee	1	4.34
Lakkii	22	95.66
Waliigala	23	100

Akkuma gabatee armaan oliirraa hubatamu deebkennitoota 23 keessaa 22 (%95.66) qabiyyee hundii qindaawaa akka hintaane ibsan. Akkuma gabatewwan armaan oliirratti eeraniiru. Garuu barsiisaan 1(% 4.34) qindaawwaadha jechuun deebiseera. Qabiyyeewwan dhiyaata hedduu keessaa qabiyyeen gabatee 1-3 keessatti dhiyaatan hanqina akka qaban ibamee ture Deebii barsiisonni kun kennanis isuma kana cimsa.

Akkuma armaan olitti ibsame qabiyyeewwan kutaalee lamaanurratti yammuu dhiyaatan qindoominaan ykn akkaataa walitti fufiinsa qabaniin hindhiyaanne jechuudha. Qabiyyeewwan kunneenis kanneen akka maqaafi gosa isaa, henna kutaa 9ffaa kutaa 10 ffaa hammennaa, gaaleefi gosoota isaa, xalayaafi xalayaa barreessuu, firoomsee, maqaa akka ibsa maqaatti faa dha. Akkuma sakatta'insa kitaabaarra qoratichi adda baasee barsiisonnis yeroo kutaalee kana lamaan barsiisnu qabiyyeewwan kunneen akkaataa kutaalee lamanitti dhiyaate walitti fufiinsa qabaniin hin dhiyaanne.

4.6 Qindoomina dhabuu qabiyyeef sababa kan taa'an

Gabatee 5ffaa Sababa qindoomina dhabuu qabiyyee

Qindoomina dhabuu qabiyyeef sababa kan ta'e	Baay'ina	%
A, Irra deddebii qabiyyee	16	69.67
B, sadarkaa barattoota gadi ta'u qabiyyee	3	13.04
C, sadarkaa barattoota ol ta'u qabiyyee	-	-
D, walittidhufedhiyaachuu dhabuu qabiyyee	4	17.39
Waliigala	23	100

Akkuma gabatee armaan olirraa hubachuun dana'ametti qindoomina dhabuu qabiyyee sababakan ta'an barsiisonni 16(% 69.67) qabiyyeen murtaawwan irra deddeebii qabaachuu barsiisonni 3(% 13.04) ammo qabiyyeen darbee darbee sadarkaa barattootaa gadi akka ta'e yammuu ibsan barsiisonni 4(%17.39) kan tahan ammoo qabiyyeen dhiyaatan muraasnis walitti dhufeenya kan hinqabne ta'u ibaniiru.

Yaada barsiisotaa fi sakatta'a kitaabaa irraa akka hubatamutti qabiyyeen kitaabilee kanneen keessatti adda bahan kanneen akka jecha tishoo,birsaga,sirna tuqaalee maqibaafigosa isaaibsaniiiru Kanneen akka irra deddeebii, qindoomina dhabuu,sadarkaa barattootaa gadi ta'u kan barattoota waan haaraa hin barsiifne ta'u isaa mirkaneessaniiiru.Itti dabalani yaada barsiisonni kaasaan sababa hanqinaalee kanneeniif baruufi barsiisuu keessatti dhiibbaa akka barattoonni fedha dhabuu, baranneerra irra darbaa, bakkeetii kan biroo nu barsiisaa jechuu,fedha dhabuu mana kitaabaa deemuu barattootaatu mullata.kun ammoo qulqullina barnootaa irratti dhiibba akka fidu eeru.

4.7 Kitaabni barnoota Afaan Oromoo kutaa 9fi 10 keessatti qabiyyeen dhiyaatan hundi xiyyeeffannoon qopha'anii jiru?

Gabatee 6ffaa Qabiyyeewwan kitaaba barataa keessatti qindoomina hinqabne

	Baay'ina	%(dhibbeentaa)
Eeyyee	-	-
Lakkii	23	% 100

Akkuma gabatee armaan oliirratti ibsame barsiisonni digdamii sadii(%100) qabiyyeen kanneen armaan olitti dhiyaata xiyyeeffannoo akka hin qophoofne ibsuun hanqinaalee armaan olitti eeraman ibsaniiiru.Qabiyyeewwan armaan olitti adda bahan xiyyeeffannoo itti hin kennamne jechuun qabiyyeen dhiyaatan akkaataa qindoomna qabaaniin dhiyaachuun dhabuun,irra deddeebiin qabiyyeen dhiyaachuu umurii dandeettii fi sadarkaa barattootaa giddu galeessa kan godhatee dhiyaachuudhabuukan jedhu jechuudha

4.8 Gaaffiin araffaa ammo sababa qabiyyeen xiyyeeffannoo dhabeef tarreessi kan jedhuufi gaaffiin shanaffaa ammoo hanqinaalee kan biroo ibsi kan jedhuudha.

Qabiyyeewwan gabatee armaan olii keessatti eeraman hanqinaalee adda adda akka qaban ibsameera.Sababa qabiyyee kun xiyyeeffannoo dhabeef qabiyyeewwan armaan olitti eeraman

irra deddeebii ta'uun,qindoomna dhabuu fi sadarkaafi umurii barattootaa wajjin deemuu dhabuun sababoota xiyyeeffannoo dhabuu qabiyyeewwan kanneenii ta'u isaa deebii barsiisonni kennan irraa hubachuun dandameera.

Akkuma yaada barsiisota kanneen irraa hubachuun danda'ame qabiyyeewwan kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo kutaa 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} keessatti dhiyaatan hedduun isaanii haala gariin dhiyaataniyyuu qabiyyeewwan gabatee armaan olii keessatti dhiyaatan hanqinaalee adda addaa akka qaban barsiisonni bargaaffiin dhiyaateef kanneen ibsaniiru.Akkasumas qorataan sakatta'aa kitaabaa geggeesse keessattis isuma kana mikanneeffate .

Kanaafuu qaami dhimmi kun isaan ilaalu keessumattu qopheessitoonni sirna barnootaa keessa kanneen kitaaba kan qopheessan xiyyeeffannoo itti kennuun foyyessuun kaayyoo barnoota afaanii galmaan ga'us ta'e quluqullina barnootaaf shoora guddaa qaba Kanaafuu foyyessuuf hojjechuun barbaachisaa ta'a.

4.9Qabiyyee kitaabilee keessa sakatta'ame

Adeemsa baruufi barsiisuu keessatti haala qabiyyeen barnootaa ittiin qophaa'u adeemsa ittiin deemuu qabu beekuun murteessaadh.yaada kanarratti hunda'uun qabiyyeen kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa salgaaffaafi kurnaffaa qabiyyee boqonnaalee kitaabichaa garaagaraakeessatti argaman haala qabiyyee isaanii haala gilgaala keessatti ittiin dhiyaatan qorataan kun sakatta'ee ilaalera.

Kitaabichi kan qophaa'ee ogeeyyii barnootaa (MA)qabaniin.kitaabileen kun Boqonnaalee adda addaa akaakuu qabiyyewwan adda addaatu keessatti argama.kitaabichi barattoota Afaan Oromoo akka afaan tokkooffaatti dubbataniif yaadamee qophaa'e. Kana malees barattoota qormaata biyyoleessf qopheessuuf.gama biraatiin barattoonni hubannoo akka gabbifataniifi kaka'umsa guddaa akka keessatti uumuufdhiyaatan qabiyyeen kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 9^{ffaa} fi10^{ffaa} inni haaraan kun gama kamiin iyyu kan durarraa fooyya'aa ta'us amma tokko qabiyyee dhiyaatan keessa kanneen armaan olitti eeraman bifa amma ittiin dhiyaate irra caalaa foyya'uu qabu.

Sabani isaa akkuma sakatta'insaa kitaabaa fi bargaaffii barsiisotaairraahubachuun danda'ame qabiyyeewwan gabatee 1-3 dhiyaatan keessatti ibsametti kutaalee lamaan keessattuu qabiyyeen

adda ba'an kun hanqina kanneen akka irra deddeebii qabiyyee, qindoominaafi walitti fufiinsaa dhiyaachuu dhabuu qabiyyeefi umurii ,sadarkaaafi dandeettii barattootaa wajjin deemuu dhabuufaatu mullate.

As keessatti qabiyyeen barnootaa dhiyaatan qindoomina hinqaban jechuun qabiyyeen barnootaa salgaaffaafi kurnaffaa akkaataa walitti fufiinsa qabaniin hin dhiyaanne jechuudha . Kana malees qabiyyeen irra deddeebi'ame jechuun ammo isuma kutaa salgaaffaatu kutaa kurnaffaattis dhiyaate jechuudha .karaa kan biraa isa kutaa salgaaffaa irratti waan haaraa kan barattoota barsiisuu hinqabu jechuudha.

Akkaumas sadarkaa ,umarii fi dandeettii barattootaa wajjin hin deemu jechuunn barattoon kutaatii gara kutaatti umuriis ta'e dandeettiin isaanii dabalaa deema waan ta'ee jijjiirama kana ilaacha keessa galchuu dhiisuun qabiyyee barnootaa dhiyeessuu jechuudha.Kun ammoo hojii baruu fi barsiisuu galmaan ga'uufi kaayyoo barannoonni afaanii galmaan gahuuf deemutti gufuu kan ta'uudha.

4.10 Sakatta'insa kitaaba barataa kutaa salgaaffaa

Kitaabni barnoota Afaan Oromoo boqonnaa kudha sadet kan qabu fi barannoo shantamii sagal qabatee dhiyaate jira .Qabiyyeewwan kun bal'inaan kan isaan irratti xiyyeeffatanii dhiyaatan dandeettiiwwan afaanii barattootaa gabbisuufi cimsurratti kan dhiyaatane ta'ee dandeettiiwwan afaanii kanneen akka caaslugaa,hiika jechootaafi kkfdha.Haaluma sakatta'insa kitaabilee kanneen irra hubachuun danda'ametti qabiyyeewwan gabatee keessatti tarreeffaman hanqinaalee adda adda akka qabu ibsameera.Garuu qabiyyeewwan hedduun isaaniihanqina isaanii caalaa gaarummaa isaanitu mullata.Yeroo akkas jedhamu garuu ulaagaa kitaabni gaariin qabaachuu qabun madaalamamii ta'un saa hubatamuu qaba.

4.11 Sakatta'insa kitaaba barataa kutaa kurnaffaa

Akkuma armaan olitti sakatta'insi kitaaba barataa kutaa salgaaffaaf irratti ta'e kutaa kurnaffaa irrattis sakatta'isi taasifamuun kutaan kurnaffaa akkuma kutaa salgaaffaa boqonnaa kudha saddet kan qabuuta'u isaa hubatameera.Boqonnaalee kana keessatti gilgaalonni adda addaa barannoo adda addaa jalatti qabiyyeewwan shantamii ja'an ta'an dhiyataniiru.Qabiyyeewwan kun bal'inaan kan inni irratti xiyyeeffatee dhiyaate dandeettiiwwan afaanii barsiisuun dandeetti barattootaa cimsurratti kan xiyyeeffate ta'ee dhiyaateera.Itti dabalees dandeettiiwwan akka

caaslugaa, hiika jechootafi dandeettiiwwan afaanii kanneen biroo dhiyaatanii jiru. Hata'u malee qabiyyeen gabatee 1-3 irratti ibsaman hanqina kanneen akkairradeddeebii qabaachuu, qindoomina dhabuu, walitti dhufeenyaan dhiyaachuu dhabuus, sadarkaa umuriifi dandeetti barattootaa waliin walsimsiisanii dhiyeessudhabuun akka jiru eerameera.

4.12 Sakatta'insa Qajeelcha barsiisaa kutaa salgaaffaafi kurnaffaa

Qajeelchi barsiisaa kan barattoonni itti fayyadaman miti. Haata'u malee kitaabilee barnootaa wajjin waliin waan deemaniif sakatta'amanii jiru. Akkuma kitaaba barataa boqonnaalee kudha sadet kudha sabet qabu. Boqonnaalee kana keessatti barannoo adda adda jalatti qabiyyeewwan addaa adda adhibbaa fi kudha shan ta'an dandeetti afaanii irratti xiyyeeffatanii dhiyaatanii jiru. Hata'u malee hanqinaalee kitaaba barataa keessatti mullatan as keessattis mullatanii jiru. Hanqinaalee kanneen ammoo foyya'uu akka qaban ibsamaniiru. Akkuma kitaaba barataa irra hubachuun dana'ametti hanqina isaanii caalaa gaarummaan isaanii akka caaluu ibsuun nidana'ama.

4.13 Haala Ga'umsa qabiyyee barnootaa kitaabilee kanneen keessatti

Meeshaalee barnootaa adeemsa baruu barsiisuu keessatti iddoo gudda qaban keessaa isaan beekamoon kanneen akka silabasii barnootaa, kitaabni barataafi qajeelchi barsiisaa isaan beekamoodha. Meeshaalee kanneen keessa kitaabibarataafi qajeelacha barsiisaatii ka'uumsaadha. Silabasiin barnootaa bu'uura meeshaa barnootaa biraatiif ta'e kun, kaayyoo guddaa galmi sagantaan barnootaa bu'aa barbaadame bira ittiin gahamuu danda'amu cimaa ta'e qaba.

Akkasumas kitaabni barnoota sadarkaa lammaffaa marsaa tokkoffaa barnootaa Afaan Oromoo kutaa salgaaffaa fi kurnaffaadhaaf qophaa'ee qabiyyeewwanadda addaa kanneen akka ogummaawwan afaanii bu'uuraa, hiika jechootafi caasluga keessatti hammachiisuun qophaa'ee hojiirra oolee jira. Dabalataanis kaayyoo sirna baruu barsiisuu galmaan ga'uuf carraaqqiiwwan godhame keessaa inni biraa immoo qophii kitaaba barataati. Kitaabni barataa barnootaa Afaan Oromoo kutaa salgaaffaafi kurnaffaa bara (2005) nitti qophaa'ee hojiirra oolees boqonnaalee gargaaraa kudhasaddeeti ta'aniifi barannoowwan adda addaa qabiyyeewwan gargaaraa kanneen dandeettiiwwan afaanii, dhaggeeffachuu, dubbachuu, dubbisuu, berreessuu hiika jechootafi caaslugaa akkasumas afoolaafi ogbarruu barreeffamaa hammachuun qophaa'ee jira. Shaakalliifi

gilgaalonni adda addaas kan barattoota sadarkaa kanaatti qabiyyeewwan dhiyaatan kana shaakalchiisan keessatti qophaa'anii jiru.

Akkasumas qajeelchi barsiisaas kaayyoo, qabiyyee, mala baruu barsiisuu, yaadannoowwan gaggabaaboo, qabiyyeewwan kitaaba barataa keessatti dhiyaatan tumsan, kaayyoo barumsichaa galmaan gahuurratti hojii barsiisaatiif tumsa gochuuf baruma sana kitaaba barataa wajjin qophaa'ee hojiira ooleera. Walumaagalatti qophiin meeshaaleen barnootaa kunniin sirna barootaa bu'uura taasifachuun barattootaaf odeeffannoofi hubannoo gargaaraa dhiyeessun beekumsaafi dandeettiiwwan adda addaa horachiisuuf qabiyyeewwan heddu hammatanii qopheeffamanii jiru.

Haaluma qaaccessa kitaabilee barnoota sadarkaa lammaffaa kutaa salgaaffaa fi kurnaffaa barnoota Afaan Oromoo rratti dandeetti (gahumsa) sadarkaa barnoota irraa eegamu akka armaan gadiitti ibsameera. Akkaataa sakatta'a kitaabilee kanneen irraa hubatametti gahumsa baruufi barsiisuu bu'a qabeessa ta'e (minimum learning competency) kitaabilee barnootaa keessatti qabiyyeen dhiyaatan akka armaan gadiitti ibsamaniiru. Qorattichi meeshaalee barnootaa Afaan Oromoo kanneen ulaagaalee ogeessi barnootaa Sief ,E.(1998) jedhamu kaayeen xiinxaluuf yaalee jira.

Kanaafuu ulaagaalee filannoo meeshaalee sirna barnootaa hubachuurratti xiyyeeffate kan Seif (1998) irratti hundaa'uun, haala qindoomina qabiyyee meeshaalee barnoota Afaan Oromoo kanneensadarkeessuudhaan yoo madaalamu hubannoo argachuu irratti xiyyeeffate fayyadamuun si'a safaramu qabiyyeen barnootaakitaabilee barnootaa kunniin yaada ulaagaalee kana keessatti eerama harki caalu kan guutu ta'uu isaati. Kana jechuunis yaadotaa ulaagaalee kanaa gaditti taa'an kanneen irraa kan hubatamaniidha. Haaluma walfakkaatuun meeshaalee barnootaa kan akka kitaaba barataa yoo qophaa'anitti ulaagaalee hedduu kan dhimmoottan gargaaraa hamatanii qophaa'uu akka qabanituu ibsama. Dhimmoottan kunniinis:

- ✚ Meshaaleen yaadan gurguddoofi gaaffilee barbaachisoo ta'an irratti xiyyeeffatuu,
- ✚ Meeshaaleen namoonni baratan sirriitti yaaduu, ibsuufi dandeettii ol'aanaa akka fayyadaman godhuu,
- ✚ Meeshaaleen gama aadaafi ga'umsaatiiniis bu'uura madaallii seera qabeessaafi wantoota gara garaa madaaluu danda'an hammatanii jiruu,

- ✚ Meeshaaleen gochoota hirmaachisaa fudhatama qabaniifi nama hawwataan hammatanii jiruu, Meeshaaleen yaadan gurguddoo itti fufiinsaan irra deddeebi'anii ilaaluu kan jedhuufi
- ✚ Meeshaaleen mala dagaagina barachuu barattootaa kan sirriin calaqnisiisuu danada'an ta'uu qaba.(Seif 1998).

Yaada ulaagaalee hayyuu kanaarraa wanttoonni hubataman kitaabilee barnoota kunniinyaadan gurguddafigaaffilee barbaachisoota'anirratti xiyyeeffateera. Qabanni isaas meeshaaleen barnootaa afaan Oromoo kutaa 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} kunqabiyyee harki caalaan yaadaa gurguddoo kanneen akka dandeettiiwwan afaanii, hiika jechootaafi caaslugaa hammatee kan qophaa'eefi gaaffilee barbaachisoo beekumsafi hubannoo barattootaa dagaagsan tokko tokkoo boqonnaawwanii keessatti qophaa'ee odeeffannoo qabatamaa hammatanii dhiyaatanii jiru. waan ta'eefidha. Meeshaan barnootaa sadarkaa kutaa kanaatti qophaa'e kun barattoonni akka sirriitti yaada, ofibsaniifi muuxannoo qaban waliinis akka fayyadaman gochuurratti gahee guddaa qabaachuu isaati. kunis barattoonni ofdanda'anii yaada ofii ibsachuuf carraa qabaachuu, wajjin hojjachuu kan dandeessisu qabiyyeewwan shaakalaa dhiyaachuun, akkasumas waa'ee waan tokko baruuf keessaa deemanii sakatta'uufi qorachuun rakkoo uumamuuf adeemsa rakkoon ittin furamu beekuun rakkoo furuu danda'uu, tooftaa qorannoo itti gaggeeffamuhubatanii beekumsa ofii horachuun, haala barreeffama wabiitti fayyadamuun yaadannoo qabachuufi yaadannoo fudhachuu kan isaan dandeessisu hubannoo horachuu akkasumas carraa dandeettii sadarkaa ol'aanaatti ceesisu harachuufi itti fayyadamuu danda'uun barattoonni akka dandeettii ol'aanaa horatan kan taasisu ta'uutuu hubatama.

Meeshaaleen barnootaa shaakaloota bu'a qabeessa ta'e, gama ga'uumsa barattootaa cimsuusta'ee aadaa hawaasichaa kan eeguufi calaquisiisu ta'uufi akkasumas, meeshaaleen barnootaa gochootaa hirmaachisaa barattoonni walwajjin, walqunnamtii barsiisaafi barataa, barnootaa hiikaa qabeessa ta'e jajjabeessuurratti mijaawaa ta'ee argamuun isaa haala ulaagaalee kanaafi kitaaba barataa kutaa kanaaf qophaa'ee keessaa isaa sakata'uun hubatameen mirkanaa'ee jira. Meeshaaleen yaadaa gurguddaa itti fufiinsaan irra deddeebi'anii ilaaluurratti xiyyeeffannoo guddaan kennameefi qophaa'eera. Fkn. Caasaa afaanichaarratti, dandeettiiwwaniifi hiika jechootaa irratti gama adda addaatiin irra deddeebiin nijira. Kana malees, meeshaaleen sadarkaa amma barattoonni irra jiranitti dandeetti isaaniitti ol ta'ee barattoota sadarkaa kanaarratti kan dhiibbaa

qabu akka hin taane haala ulaagaalee hayyuun kun kaayeen keessi kitaabicha Afaan Oromoo qabiyyeewwan harki caalaan mijaawaa sadarkaa umrii barattootaa xiyyeeffateen qophaa'uun isaa hubatameera.

Dabalataanis, hayyuun kun ulaagaalee meeshaaleen barnootaa guutuu qaban yooibsu, Meeshaaleen dandeettii gargaaraa, fedhii waa beekuufi hubachuu akkasumas fedhii barattootaa kan biroo keessummeessuu danda'uu, meeshaaleen sirna barnoota kun meeshaa barnootaa kitaaba barataa qofarratti kan hundaa'ee moo meeshaalee gargaaraa baay'ee hammatuuisaa, barachuuteeknoolojii n deeggarame dabalatee qophaa'e ta'uu meeshaaleen beekumsa walsimate, dandeettiiwwan walii agalteefi odeeffannoo gadifageenya qabu kan beekumsa dabalataa barattoota horachiisuudanada'uu, akkasumas, meeshaaleefi qajeelffmoonni sagantaa sirna barnootaa kun sirriitti kan qinda'aniifibarsiisonni itti fayyadamuuf salphaa ta,uu kanamalees, meeshaaleen muuxxannoowwan alaa, qooda fudhatiinsa maatiis dabalatee qaama muuxxannoon adda addaa irraa argaman ta'uu akka qaban ibsa. (Seif.1998 :154) Yaada hayyuun kanaa irraa wanati hubatamu meeshaaleen sagantaa barnootaaf qophaa'u tokko ulaagaalee adda addaa guutanii kan qaphaa'an ta'uutuu hubatama Haaluma kanaan qabiyyee barnootaa Afaan Oromoo kunniinis, dandeettii barattootaa gabbisuurratti, beekumsaafi hubannoo barattootaa gonfachiisuurratti, akkasumas, fedhii barattootaa keessummeessuu danda'uu isaa haala ulaagaalee hayyuun kaaye hubatameera.

Meeshaaleen qabiyyee qindoominaan barnoota biraa wajjin hidhata hammatee qophaa'uun isaa hubatameera. Meeshaan barnootaa haala salphaafi ifaata'een qophaa'uurratti fooyyeedha. qindoominni boqonaaleefi baranoowwaniis madaalliiwwan qabiyyeewwan dhiyaatee wajjin walsimannaa kan qabuudha. Shaakalootaaf ilgaalota adda addaas qabiyyeewwan dhiyaatan shaakalchiisuuf qophaa'aniijira. meeshaaleen muuxxannoowwan alaani jajjabeessa. Qooda fudhatiinsa maatiis ni jajjabeessa. kana yoo jedhamu fakkeenyaaf barattoonni muuxxannoo qabatamaa gonfachuuf barnoota dhugaa barachuudha. Kanaafuu barnootni dhugaa immoo qaama sirna barnootaati.

Akkasumas qooda fudhatiinis maatiis gahee guddaa qaba. Gaheen isaaniis barattoota isaanii duukaa bu'uun hordofuun, haala mijeessuu, meeshaalee barnootaa guutuufi waan isaan guyyaa guyyaan barachaa jiran hordofuufi rakkoo muudateef mariidhaan hiikuu keessatti muuxxannoo qaban hirphuun gahee maatiiti. Kanaafuu meeshaaleen barnootaa qophaa'e hirmaannaa maatiifi qaama muuxxannowwan alaa jajjabeessuurratti fooyyee akka ta'e hubatamee jira.

Walumaagalatti qorattichi qaama ulagaalee hayyuu kanaa irraa wanti hubate qophii meshaalee barnootaa kun harki caaluu haalli dhiyaannaa qabiyyee kitaabilee barnootaa yaada ulaagaalee kanaan eerame guutuu isaa hubatamee jira. Haata'u malee qabiyyeewwan adda bahaanii gabatee keessatti tarreeffaman ala kan ta'an jechuudha.

Boqonnaa ShanCuunfaaFiYaboo

5.1 Seensa

Boqonnaa kana jalatti yaadolee boqonnaa darban keessatti dhiyaatetu cuunfameedhiyaate. Akkas umas hanqinaalee adda adda qabiyyee adda ba'anirratti argaman kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} bara 2005 qopha'an keessatti mullatanirratti qaaccessa dhiyaateef cuunfaafi yaada furmaataa itti dhiyaateedha.

5.2. Cuunfaa

Qorannoon kun qaaccessa qabiyyee kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo kutaa 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} bara 2005 qophaa'e irratt kan geggeeffameedha. barnoota afaanii keessattii yeroo ammaa qabiyyeewwan dhiyaatan keessaa harki caalaan dandeettiiwwan Afaaniiti. Haaluma kanaan qabiyyeen barnootaa haala dhiyaachuu qabaniin akka dhiyaatan taasisuu keessatti gahee olanaa kan qabu sina barnootaati. Sirni barnootaa qajeeltoon qophaa'uu jechuun meeshaaleen barnootaa biroon sirrummaan isaa kan nama gaafachiisu miti. Meeshaalee barnootaa keessaa ammo kitaabni barnootaa isaa ijoodha.

Qophii kitaabilee barnootaa keessatti xiyyeeffannoo guddaa argachuun guddaa argachuun irra jiru qabiyyeewwan achi keessatti dhiyaataniidha. Kunis qabiyyeewwan dhiyaatan qindaa'oo ta'uu, gahaa fi sadarkaa barattootaa wajjin kan wal madaalu ta'uu, walitti fufiinsaafidagaagina qabaachuu danda'anitti dhiyaachuun murteessaadha. Kana hin ta'uu taanaan hubannoo barattootaa gabbisuu irratti gufuu guddaa waan ta'uuf haala dhiyaachuu qabuun qindeessanii dhiyeessuun barbaachisaadha.

Gilgaalonni kitaabilee barnootaa keessatti dhiyaatan kan barattoota bifa qindoominaafi kaayyoo barnoota afaanii irratti hundaa'ee saganteeffamee shaakalaa fi cicata dabalataa irratti argataniidha. Kanaafuu dhiyaannaan qabiyyee barnootaa kitaabilee barnootaa keessatti dhiyaatan kaayyoo fi bu'aa barnoota afaanii irraa argamu galmaan gahuu fi dhiisuu irratti qooda guddaa qaba

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa qaaccessa qabiyyee kitaabilee barnoota afaan oromoo kutaalee 9 fi 10 xinxaluu akka ta'e boqonnaa tokko keessatti ibsamee jira. Galma ga'insa kaayyoo

qorannoo kanaafis sakatta'insa kitaaba barataa taasisuun isa jalqabaa ta'us barsiisonni sadarkaa lammaffaa Afaan Oromoo barsiisan keessatti qooda fudhataniiru.

Galmayaadame bira gahuuf meeshaalee funaansa ragalee adda addaa gargaaramuun odeeffannoo sassabuun hojii isa jalqabaa ture. Kitaaba barataa barnoota Afaan Oromookutaalee 9fi10 sakatta'uun bargaaffii barsiisotaa meeshaalee funaansa ragaalee qoratichi itti fayyadameedha. Kanneen keessaa inni bu'uraa kitaaba barataa sakatta'uun xinxaluu yammu ta'u ,itti aansuun akka madda ragaa dabalataatti bargaaffiin barsiisotaa fudhatamee jira. Kitaabilee barnoota afaan oromoo kutaalee 9fi10 sakatta'uu fi xinxaluuf qabxileen madaallii mullisan wixineeffamanii jiru. Kanamalees bargaaffiin barsiisotaaf dhiyaate haala qindaawwaa ta'eenkan qophaa'ee yammuu ta'u caasaa cufaafi banamaan walqabatanisa qabaachuun kandhiyaateedh.

Ragaan adeemsa kanaan argamee erga qaaceffamee ibsi itti kennamee booda hanqinaaleen armaan gadii jiraachuu isaanii bifa argannootiin bira gahamee jira

- ✚ Kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo kutaa 9 fi10 keessatti qabiyyeen adda ba'an xiyyeeffannoon kan itti hin kenname ta'u isaa.
- ✚ Qabiyyeen kitaaba barnoota afaan Oromoo kutaa 9fi10 keessatti dhiyaatan keessaa kanneen adda ba'an walitti fufiinsa ykn qindoomina kan hin qabe ta'u
- ✚ .Kitaabilee lamaan keessatti qabiyyeewwan walduraa duubaan akkaataa salphaarraa gara cimaatti kan qindaa'ee miti. Kana malees haalli gilgaalonnis kitaabileen kanneen armaan olitti dhiyaatan walitti fufiinsa kan qaban miti.
- ✚ Kitaaba barnootaa Afaan Oromoo kutaa 9^{faa} fi 10^{faa} keessatti qabiyyeen adda ba'an irra deddeebii kan qaban waan ta'ee barattoota kan nuffisiisaniidha.
- ✚ Qabiyyeen kitaabilee barataa keessa adda ba'an barattootakan yaachisuu dhanda'anitti kan qophaa'an miti.
- ✚ Qabiyyeewwan kanneen dandeettii, sadarkaafiumurii barattootaa wajjin kan walgitu miti

5.3 Yaboo

Hanqinoota qorannoo kanaan adda ba'anirratti hundaa'uun yaanni furmaataa kennamee jira.

1. Kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} keessatti qabiyyen adda bahan xiyyeeffannoo osoo itti kennamee gaariidha. Xiyyeeffannoo jechi jedhu kun yaada dimshaashaa kan of keessatti qabateedha. Kana jechuun hanqinaaleen armaan oltilti adda bahaan hanqinaaleen tokko tokkoo isaanii kanneen beekamanirratti hojjechuun fooyyessuu jechuudha.

Qabiyyee barnootaa foyyessuu jechuun qabiyyee amma dhiyaatee haala amma ittiin dhiyaate caalaa ballatee, qindome, walitti fufiinsa qabaatee akkaataa salphaarraa gara cimaatti barattoonni kan kutaa salgaaffaa ciicata gochuun kutaa kurnaffaattii ammoo kan kutaa salgaaffaa caalaa bal'aa ta'e cimina kan qaban ta'ee dhiyaachuun barattootaa kan kakaasuufi kan hirmaachisu ta'uun dhiyaachuu jechuudha. Kun ammo galma ga'insa kaayyoo barnootaa afaanii keessatti isa olaanaa fi isa bu'uraati. Kanaaf ammoogeeyyiin qophii meeshaalee barnootaa irratti bobba'an keessumatti ammo ogeeyyiin kitaabilee barnootaa qopheessan haala kaayyoo qabiyyeen dhiyaatuufi qabiyyeewwan kan walsimsiisanii osoo dhiyeessanii barattoonni afaan baratanirra akka bu'aa guddaa argatan taasisuuf ni danda'ama.

- 2 Qabiyyeewwan kitaabilee kanneen keessatti dhiyaatan keessaa kanneen adda ba'an akkaataawalitti fufiinsa qabaniifi qindoomina qabaniin dhiyeessuuf xiyyeeffannoo itti kennuun gaariidha. Qabiyyeewwan kun haala qindoominaafi walitti fufiinsa qabaniin yoo dhiyaatan barattoonni dandeettiifi muxannoo cimsataa deemu, of danda'anii kallattii adda addaan xinxaluuf carraa argatu. Kun ammo carraa egeree barattoota kanaa milkeessuu keessatti, akkasumas guddina afaanichaafis bu'aa guddaa qaba. Yeroo dhiyaatanis haala walitti fufiinsa qabuun salphaarra gara cimaatti dhiphaarraa gara ballaattii foyyaa'a deemuun barbaachisaadha.

Kanaafuu qophiin kitaabilee kanneen fuul duratti haala kanaan fooyya'ee yoo dhiyaate gaarii ta'a. Hamma sanatti garuu barsiisonni Afaan Oromoo kutaalee kanneen barsiisan muuxannoo isaanii irraa waan hubachuu danda'an kana akkuma hanqinaalee kanneen adda baasanitti amma kitaabileen kun foyyee dhiyaatutti tooftaa ykn mala adda addaatti fayyadamuun kanneen irra deddeebii ta'an ballisuu ykn dhiphisuun, kanneen sadarkaa

.umurii fi dandeettii barattootaa waliin hin deemne akkaataa sadarkaa fi dandeetti barattootaa waliin deemuu danda'anitti qideessuun haala walitti fufiinsa qabuun osoobarattoota barsiisanii gaarii ta'a.

- 3 Kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} keessatti qabiyyeen adda ba'han kanneen haala hawwataa ta'een osoo dhiyaatee gaarii ta'a. Hawwataa yaanni jedhu kun qabiyyeen yaada barattootaa ofitti harkisuun damaqinaan akka hirmaatan gochuu danda'uu dhiyeessuun kan walqabatuudha. Qabiyyeewwan adda ba'an kun akkaataa adda addaan dhiyeessuun barattoonni nuffii tokko malee damaqinaan akka irratti hirmaatan taasisuu keessatti qooda guddaa qabaachu danda'a. Kana malees kutaa barnootaa tokko keessatti barattoonni fedha adda adda qaban waan jiraniif qabiyyeewwan kana akkaataa adda addaan dhiyeessuun barattoonni fedha adda adda qaban hundaaf carraa walqixaa kennuu danda'a. Kanaafuu qopheessittonni kitaabaafi qaama dhimmichi ilaallatu hundaa osoo itti yaadanii qabiyyeewwan hawwato ta'aan irra deddeebii kan hin qabneefi walitti fufiinsaafi qindoomina akkaataa qabaachuu danda'anitti qopheessuun gaariidha. Hanga sanatti garuu barsiisonni Afaan Oromoo kutaalee kana barsiisan qindeessanii osoo barsiisanii gaariidha.
- 4 Qabiyyeewwan armaan olitti adda ba'an sadarkaafi dandeetti barattoota sanaa kan madaalu ta'uu qabu. Qabiyyeewwan dhiyaatan tokko sadarkaa barattootaa wajjin akka deemuu danda'uufi barattootanni waan haaraa akka barsiisu danda'anitti dhiyaachuun barattoota keessatti fedha uumuu danda'u. Kanaafuu qopheessittonni kitaabilee barnootaa kanneeniifi qaamni dhimmi ilaatu hundi qabiyyeewwan kan akkaataa sadarkaa barattootaa wajjin walsimutti dhiyeessuun barbaachisaa ta'a. Hamma sanatti garuu barsiisonni kutaalee kanneen barsiisan qabiyyeewwan kanneen sadarkaa isaanii wajji walgitee waan haaraa akka barsiisuu danda'utti qopheeffatanii barsiisuun gaarii ta'a
- 5 Gilgaalonnis ta'ee qabiyyeen kitaabilee kanneen keessatti dhiyaatan sadarkaa barattoota sanaaf kan madaalu ta'uu qabu. Gigaalli dhiyaatuuf tokkoo sadarkaa isaanitti gadi yookiin oltaanaanni barachuufilee fedha dhabuu danda'u. Gilgaalliifi qabiyyeen dhiyaatu sadarkaa isaan kan walgiteefi waan haaraa kan barsiisu ta'uu qaba jechuud. Kanaafuu qopheessittonni kitaabilee barnootaa kanneeniifi qaamni dhimmi isaa ilaalatuu qabiyyeefi gilgaalota sadarkaa barattootaatiin walsimsiisanii dhiyeessuun gaariita'a. Hamma sanatti garuu barsiisonno mana barumsaa sadarkaa lammaffaa afaan oromoo barsiisan

akkaataa sadrkaa barattootaan walgiteefi waan haaraa barattoota isaanii qabisiisuu danda'uutti qopheeffatanii barsiisuun gaariita'a.

6.Qabiyyeenis ta'e gilgaalonni dhiyaatan hawwataa ta'uu, ga'aaf sadarkaa barattotaa sanaatiin wal madaaloo ta'uu, walitti fufiinsaa fi qindoomina qabaachuu akkasumas irra deddeebii kan hinqabne taahanii dhiyaachuun murteessaadha.Kun hin ta'u taanaan hubannoo barattootaa guddisuu irratti gufuu guddaa waan ta'uuf haala dhiyaachuu qabaniin qindeessanii dhiyeessuun baayyee murteessaadha.

Walumaa galatti qaaccessa qabiyyee kitaaba barataa barnoota afaan oromoo kutaa9ffaa fi 10 ffaa irratti taasifameen argannoo argameefi yaanni furmaataa armaan olitti dhiyaate jira. Hamma qopheessitonni kitaabilee kanneeniifi qaamni dhimmichi isaan ilaallatu hanqina mullate hubatanii itti kennanitti barsiisonni Afaan Oromoo kutaalee kana barsiisan ba'aa qorannoo kanaa irratti hundaa'uun qabiyyee dhiyaate foyyessanii akka barsiisan jechaa ogeeyyiin barnootaa qorannoo kana dubbistan hunduu bu'aa qorannichaa akka hojiitti jijjiiraniif waltumsan dhaamsa qoratichaati.

Wabilee

Adaanee Dinqisiisaa.(2013) ,*Walsimannaa itti Fayyadamina sagantaa Barnoota Afaan Oromoo Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 8ffaa Xiyyeeffannoo Manneen Barnootaa Walmaraa fi Bulchiisa Magaalaa Hoolataa: Yuunivaristii Addis Ababaa (kan Hin maxxanfamne).*

Addunyaa Barkeessaa.(2011),*Akkamtaa.Yaadrimee Qorannoo Hujoo*.Finfinnee.

_____.(2011),Sanyii: Jechaafi Caasaa isaa Finfinnee Efficiency printing press.

_____.(2016),Semmo: Bu’uura barnootaa Afaaniifi Afoola Oromoo,Oromiyaa,

Finfinnee: Far Easte Trading P

Beekan Gulummaa.(2015),Tuujjuba :Saayinsii Dandeettii Afaanii Finfinnee Oromiyaa

Brown Douglas.(2000),*Teaching By Principles AnInteractive Approach To Language Pedagogy*.
Second Edition Longman.

Brown,et,al (1989). *Curriculum And Instracation An Introduction In To method of Teaching*.London Macmilan company.

Dasse Birhane..(1988),*An Evalualution Of the Effectivess Of Modern Teaching Method. And the Extent To which this Are Implemented In Freshman English Courses*. Addis Ababa:A.A. University. Un Printed.

Cook,V.(2001),*Second Language and Research design (2nd,edt.) sag Publication Icon*

Cunningworths .A.(1995),*Choosing Your Course book Oxford Heinemann*.

Cunningworths.A.(1984),*Evaluating And Selecting ETL TeachingMaterials*.UK:AthenaeumPress
Lt

Dastaa Dassaalany,(2002).Bu’uuraalee Qorannoo. Addis Ababa:Boole printing Enterprise.

_____.(2013) Bu’uura Qorannoo. Addis Ababa:Maxxansa 2ffaa,printed Far East Trading Plc.

Gurmeessaa Tujjubaa (2014), *Qaaccessa caasaa jechaa fi Himaa Afaan Oromoo Kitaabilee Barnootaa fi Kitaabilee wabii*: Finfinnee Yuniveristii Addis, Ababaa, (waraqaa qorannoo Digirii lammaffaa).

Harmer. (1987) , *Teaching and Learning Grammar* UK: Longman York press

Mellesse Teshome. (1997). *The Use communicative Approach In Developing Teaching Materials*. Addis Ababa: Addis Ababa University. Unprinted.

MC Douough, J. and Shaw, C. (1993), *Material and English Language Teaching*. Oxford: Blackwell published Ltd.

Mugeetaa Tendaa . (2012) , *Qaaccessa dhiyaannaa Qabiyyee Jechaa fi Himaa Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo Kutaa Kurnaffaa keessatti yunivarsitii Addis Aabaa* (Waraqaa qorannoo digirii 2ffaa kan hin maxxanfame)

Kidaanee Wadaajoo. (2015), *Qaaccessa Dhiyaannaa Gilgaalotaa Hiika Jechootaa Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo kutaa 12ffaa*. Qorannoo Eebba Boodaa yunivarsitii Finfinnee. (kan hin maxxanfame)

Nunan, D . (1989) , *Designing tasks for the communicative class room*. Cambridge University Press.

_____. (1992), *Research methods in language teaching* Cambridge: Cambridge university press.

Richards J.C. (2001), *Curriculum Development in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.

Richards and Renandya. (2002), *Methodology in language teaching* Cambridge: Cambridge University Press

Seif, E. (1998), *Criteria for selecting understanding, Based curriculum material*.

Slobin, B. (1978), *Cognitive Prerequisites for the Dev't of Grammar*. New York

Dabalee A

Qabiyyee	Kutaa9 ^{ffaa}	Kutaa10 ^{ffaa}
	Fuula	Fuula
Jecha Tishoo	20	26-27
Birsaga	22	8
Gaalee fi gosoota isaa	37	36
Maqaafi Gosa isa	39	63
Hennaa fi henna ammennaa	50	10
Maqibsaafi Gosa isa	71	83
Xalayaafi xalayaa barreessuu	173	165
Firoomsee(Durduubee)	101	113
Maqaa akka ibsa maqaatti fayyadamuu	48	73
Fufilee	48	25
Sirna Tuqaalee	58	55
Walqabsiistu	129	98

Bargaaffii barsiisotaa

Bargaaffii kun qorannoon mata dureen isaa Qaaccessa qabiyyee kitaabilee barataa barnoota Afaan Oromoo kutaa 9fi10 jedhu irratti geggeessuuf kan dhiyaatedha. Odeeffannoo qulqullinaan ati kennitu galma ga'insa qorannichaaf iddoo guddaa qaba. Filannoowwan kennaman keessaa deebii kee kan ta'e itti marii deebisi. Ragaa naaf kenniteef sin galateeffadha.

Maqaa barreessuun hin barbaachisu.

Galatoomi.

Qorataan Birraatuu Tarreessaa Dhinsaa

1. Barnoota Afaan Oromoo kitaaba barataa kutaa 9fi10 keessatti qabiyyeen dhiyaatan hundi qindoomina qabuu?

A Eeyyee B Lakkii

2. Deebii gaaffii 1^{ffaa} lakkii kan jedhu yoo ta'e maaltu qindoomina dhabsiise?

A .Irra deddeebiinqabiyyee jiraachuudha

B Sadarkaa barattootaa gadi ta'uu qabiyyee

C. Sadarkaa barattootaa ol ta'uu qabiyyee

D Walitti dhufeenyandhiyaachuu dhabuu qabiyyee

3 ..Kitaabota barataa barnoota Afaan Oromoo kutaa 9 fi 10 keessatti qabiyyeen dhiyaatan hundi xiyyeeffannoon qophaa'anii jiruu?

A. Eeyyee B. Lakkii

4. Deebiin gaaffii 3^{ffaa} Lakkiikan jedhu yoo ta'e sababni xiyyeeffannoo dhabeef tarreessi?

5. Haqinaalee kan biroo jira kan jettu tarreessi